De Hollandse Cirkel

Jaargang 14 nr 1
Maart 2012

Stichting
De Hollandse
Cirkel
voor de Geschiedenis der Geodesie

Colofon

Het Tijdschrift De Hollandse Cirkel is een periodiek van de gelijknamige stichting.
De stichting werd opgericht op 16 juni 1998 en heeft als doel de bevordering van de belangstelling voor het verleden van de geodesie.
De volgende instellingen zijn deelnemer van de Stichting De Hollandse Cirkel:
- Nederlandse Commissie voor Geodesie
- Vereniging GeoBusiness Nederland
- Dienst der Hydrografie van de Koninklijke Marine
- Kadaster
- UT, Faculty of Geo-Information Science and Earth Observation ITC
- TU Delft, Faculteit Luchtvaart- en Ruimtevaarttechniek en Onderzoeksinstituut OTB
- Rijkswaterstaat Data-ICT-Dienst

Redactie-adres
Verzetsstraat 76
2912 CV Nieuwerkerk aan den IJssel
telefoon: 0180-314870
e-mail: redactie@hollandsecirkel.nl

Redactie Tijdschrift De Hollandse Cirkel
A.M. den Boer (hoofdredacteur)
J.H. Holsbrink
F. Jansen
Z. Klaasse

Bestuur Stichting De Hollandse Cirkel
prof.dr.ir. L. Aardoom (ere-voorzitter)
dr.ir. H. Quee (voorzitter)
ir. J. van der Linde (secretaris)
ir. T. Ligteringen (penningmeester)
prof.mr. J.W.J. Besemer
ing. W.A. van Beusekom
ir. J.G.A. Jansen
prof.dr.ir. M. Molenaar
H. Westerbeek Msc.
ir. R.C.J. Witmer

Raad van Advies Stichting De Hollandse Cirkel
drs. L.C. Palm
drs. P.W. Geudeke
dr. F.W.J. Scholten
dr. H.G. Heijmans

Bureau Stichting De Hollandse Cirkel
ir. J.B. Ebbinge (coördinator)
Postbus 9046
7300 GH Apeldoorn
telefoon: 088-1833210
e-mail: j.b.ebbinge@hollandsecirkel.nl

Website Stichting De Hollandse Cirkel
e-mail: j.a.j.marissen@hollandsecirkel.nl

Abonnementen
Het tijdschrift verschijnt viermaal per jaar en wordt gratis verspreid onder de donateurs van de Stichting De Hollandse Cirkel (minimum donatie € 30,-- per jaar voor personen, € 10,-- per jaar voor studenten en € 125,-- per jaar voor bedrijven en instellingen).
Tijdschriftabonnementen voor bibliotheken € 16,-- per jaar. Losse nummers € 8,--.
Bankrekeningnummer: ABN Amro 51.70.15.757.
ISSN-nummer 1566-3442

© 2012. Het overnemen, evenals het vermenigvuldigen uit dit tijdschrift, is slechts toegestaan na schriftelijke toestemming van redactie en auteur.

Lay-out en druktechnische verzorging:
JP Offset, Duiven

Poststuk over Struve, 2011 (zie p. 30)

Van de redactie

'Of wat te denken van de verzameling over geodesie? Het woord zelf nodigt niet echt uit tot kijken, maar wie dat wel doet ontdekt als Columbus in zijn hoogtijdagen een geheel nieuwe wereld. Die van de landmeetkunde.'
Het is een citaat uit dagblad De Limburger van 31 oktober 2011, zie 'Historisch nieuws'. Die rubriek meldt verder dat bij Pauw en Witteman over een oude landmeter werd gesproken en Pechtold in de Leidse Pieterskerk een transversaalschaal veilde!
Dit tijdschrift staat intussen tot en met nr 2011-2 in de databank en ook daar is de redactie het stichtingsbestuur dankbaar voor.

Webstektip:
www.cadastre.ch

(Portal met ook informatie over een vakmatig eeuwfeest: 'Die Amtliche Vermessung Schweiz wird 100 Jahre alt. Der Jubiläumsauftakt findet am Mittwoch, 9. Mai 2012 auf dem Bundesplatz in Bern statt. Gefeiert wird aber auch am «Tag der Amtlichen Vermessung Schweiz»: Unter dem Motto «Mittelpunkt» finden am Samstag, 12. Mai 2012 schweizweit Aktivitäten statt. […] In allen Kantonen finden für die Bürgerinnen und Bürger Aktivitäten zum Thema «Mittelpunkt» statt - zum Beispiel die Begehung des geografischen Mittelpunkts des Kantons. ')

Inhoud

DHC op beurs en GIN-congres 2
Adri den Boer

Duitse eer voor Nederlander Mercator 5
Adri den Boer

Het kadaster binnen en over de grenzen, een literatuurverkenning 6
ir. René van der Schans

Meer over de interviews met 'meesters van weleer' 16
Adri den Boer

Honderd jaar landmeetkunde aan de Universiteit van Franeker 1636-1744 (2) 19
Henk Holsbrink

Varia: hoe oud is de theodoliet? 25

Historisch nieuws 26

Varia: gezeten landmeter uit 19e eeuw 32

Landmeter Bestebroer en de Grote Kerk van Tholen 33
Adri den Boer

Varia: landmeter van Lego 34

Varia: 'Neugrad' van foute minister 35

Varia: uit Bakkeveen en Haule 36

Reactie 36

Voor u gelezen 38
Adri den Boer en Henk Holsbrink

Column: meer oorlogsverhalen svp 40
Adri den Boer

DHC op beurs en GIN-congres

Op 30 november en 1 december 2011 waren in de Jaarbeurs te Utrecht de beurs Geo-Info Xchange en het vierde GIN-congres.

Mini-stand
Opnieuw had de stichting een standje op de beurs Geo-Info Xchange en dat leverde weer enkele nieuwe donateurs op. Op de webstek kwamen vragen en antwoorden van een promo-prijsvraagje al. De prijswinnaars kregen persoonlijk bericht. Het ging om deze vijf vragen en antwoorden:

Vraag 1. Wiens geboortedag wordt in 2012 gevierd?:
Gerard de Kremer (Gerardus Mercator 1512 - 1594). Aan zijn 500ste geboortedag wordt volgend jaar bijzondere aandacht besteed.

Vraag 2. Welke organisaties zijn niet op de Kanaalweg te Delft gehuisvest geweest?:
De faculteit der Geodesie van de TU Delft werd pas faculteit na de verhuizing naar de Thijsseweg in Delft. Aan de Kanaalweg was Geodesie nog een (onder)afdeling van de Afdeling Weg- en Waterbouw (later: Civiele Techniek).

Vraag 3. Wat is een geodetische lijn?:
De kortste verbinding tussen twee punten (op een oppervlak).

Vraag 4. In welk jaar werd het Kadaster opgericht?:
Volgens sommigen is de start van het Kadaster in Nederland in oktober 1811 naar Frans voorbeeld met de invoering van de Wet Methodique Verzamelingen. Het Kadaster ziet het geboortemoment op 1 januari 1832 met het gereedkomen van de opmeting van het gehele land (exclusief Limburg).

Vraag 5. Wat is een alhidade?:
(uit het Arabisch = wijzer) In de geodesie wordt hieronder verstaan het bovenste (draaibare) gedeelte van een theodoliet of tachymeter.

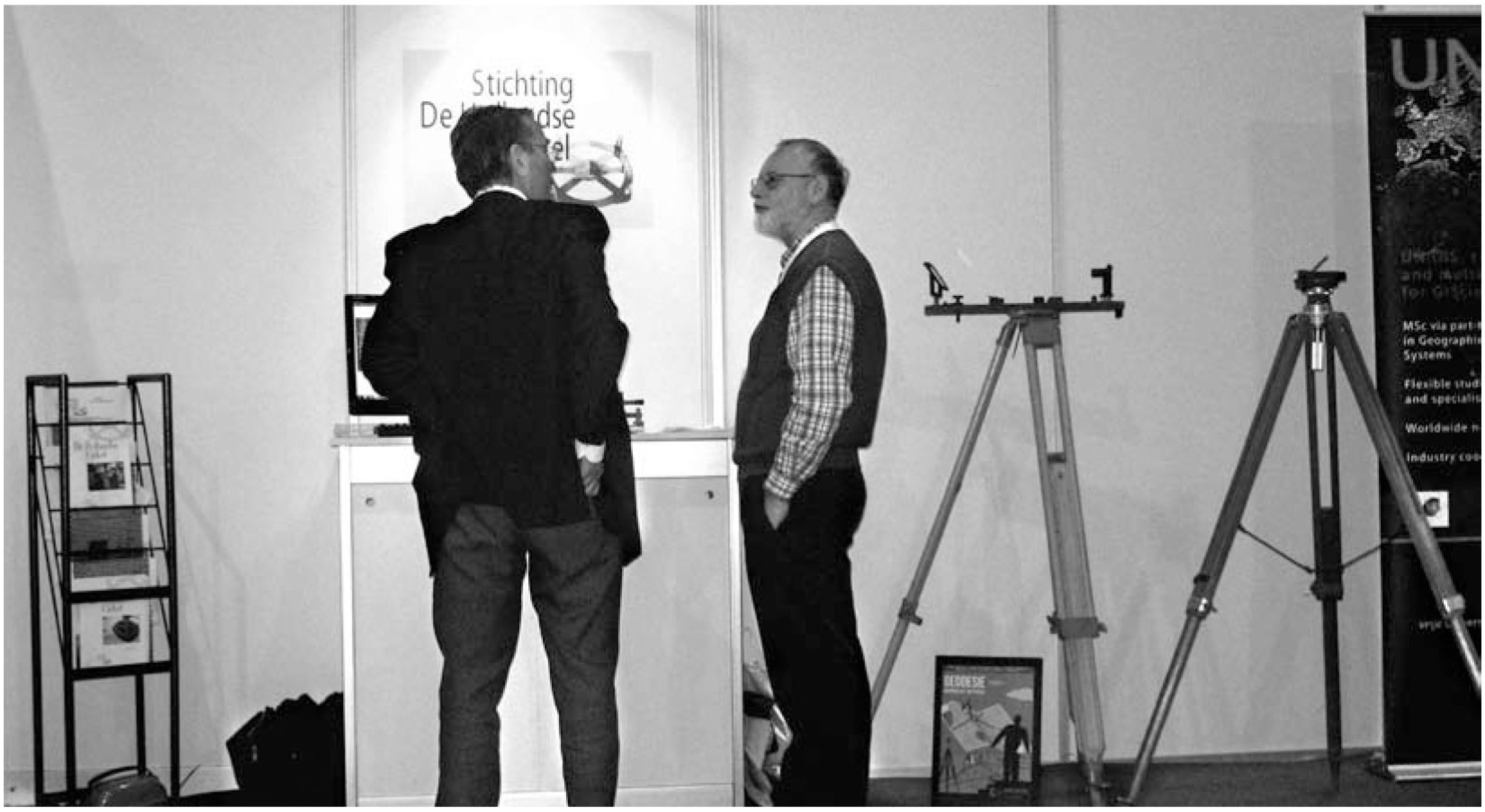

DHC-stand met Jan Ebbinge en Jan Steehouwer

Linda Soto en DHC-webstek
(foto: Hendrik Westerbeek)

…met interesse van Mirsad Tabakovic van Gemeentewerken Rotterdam

Heel bijzonder was op de beurs ook een hele wand met historische mijlpalen van Leica inclusief Wild. Herbenutten daarvan zij aanbevolen!

GIN-congres
De impliciete veronderstelling in de column van DHC 2011-4 dat er op het GIN-congres niet over zou worden gesproken dat 50 jaar

Mijlpalen van Leica (Wild)…

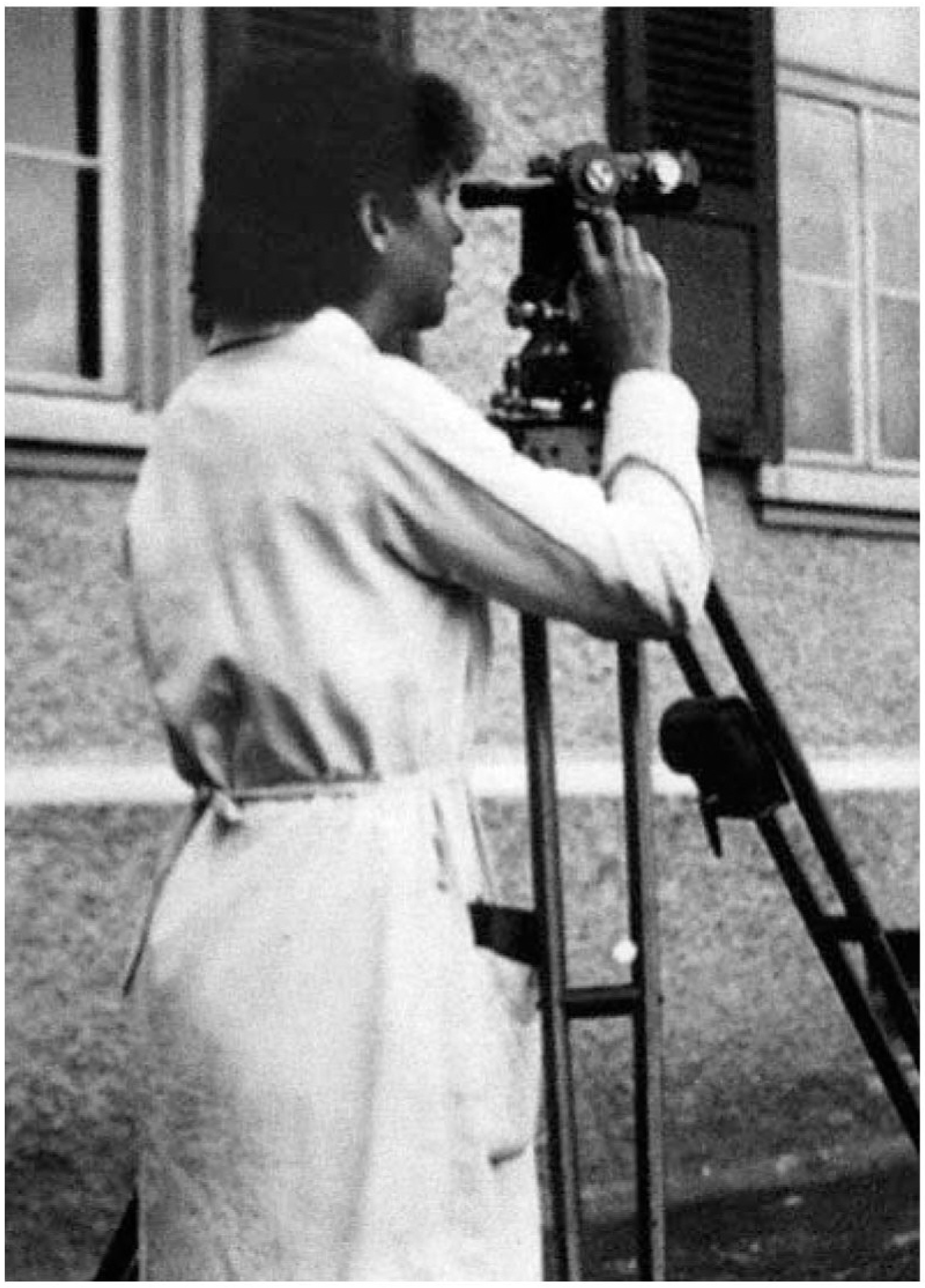

Onder de mijlpalen ook de instrumentale inspectie door de dochter van H. Wild rond 1942

Peter Hoogwerf met tas èn het overgenomen historische stokje van 2003

geleden het eerste NGL-congres plaatsvond klopte. Verder had DHC-voorzitter Herman Quee in de Algemene Ledenvergadering van GIN van 30 november kritiek op de concept-notulen van die van 19 april 2011 'dat hij op de website de uitgave van De Hollandse Cirkel zou missen'. Hij miste in weerwil van een toezegging van januari 2010 van voorzitter Jan-Willem van Eck in de tijdschriftendatabank van De Hollandse Cirkel juist Geo-Info. De notulen werden verbeterd en omdat zijn vraag nòg actueel was deed waarnemend GIN-secretaris Marien de Bakker de toezegging van plaatsing opnieuw! Intussen wordt tot in 2012 toe op de webstek van GIN nog niet verwezen naar de tijdschriftendatabank van De Hollandse Cirkel, inclusief alle Geodesianummers, maar naar verlopen sites en verdwenen databanken van Geodesia, 'Uit de tijdschriften' en het Kartografisch Tijdschrift. In januari was het dus twee jaar geleden dat het plaatsen van Geo-Info op de DHC-tijdschriftendatabank werd toegezegd. 'Vooruitlopend hierop kunt u de artikelen van Geo-info vanaf 2004, gesorteerd op jaargang en nummer vinden op: http://www.geo-info.nl', aldus nog steeds de NB onder 'Tijdschriften digitaal' op de DHC-site.

Stokje overgenomen

De nieuwe voorzitter Peter Hoogwerf kreeg van zijn voorganger Jan Willem van Eck hèt stokje ook letterlijk doorgegeven. Dat rood-witte stokje - zo te zien een stuk jalon - speelde in 2003 een belangrijke rol op het laatste Geodesia-congres en bleef duurzaam bewaard. (Zie de dikke Geodesia 2003-12 in wèl de tijdschriftendatabank van de stichting.) In 2006 kreeg Van Eck het stokje bij de voorzitterswisseling door van Leen Murre. Uit minstens één lezing bleek dat een stichting voor de geschiedenis van de geodesie nodig blijft. De directeur Data van wat nu nog heet Rijkswaterstaat-DID, Arie Versluis, liet Schermerhorn haar voorganger Meetkundige Dienst in 1936 oprichten en dat zat er dus vijf jaar naast…

Adri den Boer

Duitse eer voor Nederlander Mercator

Adri den Boer

Voor het raadhuis van Duisburg is permanent de Mercatorbrunnen uit 1878 van Joseph Reiss te bewonderen. Het zandstenen beeld van hem is 2,5 meter hoog, exclusief de sokkel natuurlijk. De webstek www.duisburgnonstop.de is hypercorrect, ook over zijn afkomst: ‘Der Mercator-Brunnen vor dem Rathaus erinnert an den berühmten Kartografen und Astronomen Gerhard Kremer, der sich latinisiert Mercator nannte (1512-1594). Der gebürtige Niederländer lebte von 1552 bis 1594 in Duisburg. Geschaffen wurde der Brunnen anläßlich des 300. Jahrestages der Heraausgabe von Mercators großer Seekarte.’ In Duisburg-Huckingen prijkt op de Weltmeisterkreisel nog een moderne Mercator Globus.

Excursie 23 mei

Het bestuur van de stichting zal de donateurs voor 23 mei uitnodigen voor een excursie naar de op 5 maart, zijn 500ste geboortedag, geopende nieuwe Mercator-expositie in het Kultur- und Stadthistorisches Museum (www.stadtmuseum-duisburg.de). Ook in Dortmund zal een Mercatorexpositie worden bezocht (www.mercator500.de).

Standbeeld op de Mercatorbrunnen in Duisburg (foto Andreas Praefcke, www.commons.wikimedia.org)

Mercator Globus in Duisburg-Huckingen (foto Alice Chodura, www.commons.wikimedia.org)

Epitaaf van Mercator in de Salvatorkerk in Duisburg (foto Dietrich Hackenberg, www.lichtbild.org)

Het kadaster binnen en over de grenzen, een literatuurverkenning

ir. René van der Schans

Inleiding

De afgelopen jaren heb ik me zeer intensief gewijd aan reconstructies van de ruimtelijke ontwikkeling op *perceelsniveau* van stukken stad (Rotterdam) of dorp (Ede) op basis van kadastrale of nog oudere gegevens. Dat hoop ik nog lang vol te kunnen houden. Ik doe dit monnikenwerk vooral uit nieuwsgierigheid naar het maatschappelijk krachtenveld waarin de vele waar te nemen veranderingen plaatsvinden, en uit een sterke behoefte daar een heldere uitdrukkingsvorm aan te geven. Ik kijk en denk zo eerder als geograaf of planoloog dan als landmeter, het vak waar ik voor ben opgeleid. De kaarten en registers waar ik mee werk zijn voor mij niet zozeer een meetkundige verzameling van punten, lijnen en vlakken, aangevuld met letters, cijfers en symbolen, maar eerder een *venster op de wereld.* Maar ik ben toch ook landmeter, en dus nieuwsgierig naar hoe al die gegevens verzameld en vastgelegd zijn, door wat voor mensen, en waarom zo en niet anders. Alweer: wat bewoog de mensen? Ook dan moet je je verplaatsen naar het verleden, en de beperkte technische mogelijkheden van toen voortdurend beseffen. Maar je blijft je soms verbazen: waarom is er bij het Rotterdamse Stadsprotocol, een eigendoms- en hypotheekregister dat in 1622 werd ingevoerd, bij de toen toegepaste perceelnummers kennelijk nooit een kaart gemaakt? En waarom had het kadaster in de beginperiode zo'n verschrikkelijk onhandige en onoverzichtelijke Suppletoire Aanwijzende Tafel voor het boeken van de mutaties, naast een al even geniale als onwerkbare verzameling bijbladen? Het is makkelijk met een oordeel klaar te staan, maar wanneer je je er niet met een Jantje-van-Leiden van wilt afmaken moet je in de literatuur en vaak ook de oude voorschriften duiken. Hoe en waarom zijn grondboekhoudingen opgebouwd, hoe werden ze bijgehouden? Vooral het laatste, de *bijhouding*, heeft mijn bijzondere aandacht, want ik doe onderzoek naar ruimtelijke ontwikkelingen, in de kadastrale periode vooral met behulp van de unieke collectie *hulpkaarten* die nu in zijn voortbestaan wordt bedreigd, mede door veel onbegrip en onkunde, niet in het minst bij de dienst die ze vroeger gemaakt heeft.

Het Nederlandse kadaster berust, zoals algemeen bekend, op voorschriften uit de tijd dat Napoleon hier even de baas was, maar heeft toch ook diverse trekjes gekregen (de koppeling met de hypotheken bijvoorbeeld) die een oudere Nederlandse oorsprong doen vermoeden. Logisch, want de ambtenaren die het moesten uitvoeren wilden ongetwijfeld voor de toekomst redden wat zij in de oudere grondboekhoudingen, die, zeker in Nederland, niet alleen op belastingheffing waren gericht, maar ook dienden voor de rechtszekerheid, waardevol achtten. We hadden al een rijke traditie! Gevolg was, dat later vanuit Frankrijk, waar het kadaster door diverse wisselingen van regime en de werking van conservatieve krachten volledig verslonsde, soms met jaloezie naar het Nederlandse systeem werd gekeken.

Ik ben dus, tussen het echte monnikenwerk en de gevechten voor het zorgvuldig bewaren en beter toegankelijk maken van de kadastrale archieven door, maar eens flink in de literatuur over geschiedenis en opzet van het kadaster gedoken, met een ruime blik over de grenzen. Mijn basiskennis stamt nog uit mijn studietijd (1961-1968) in Delft, waar lector N.D. Haasbroek aan de hand van een fraaie map met voorbeelden het systeem van kadastrale mutatieverwerking grondig uiteenzette (ik heb die map, tweedehands, nog ergens, maar waar?). Dat onderwijs had wel een beperking: Haasbroek legde uit *hoe* het in elkaar zat, maar niet *waarom* het zo in elkaar zat, en

of het misschien ook niet anders kon. Die tekortkoming wordt nu, bij het doornemen van de literatuur uit binnen- en buitenland, gelukkig ruimschoots gecompenseerd, met vele ontdekkingen, misschien wat laat maar hopelijk toch nog op tijd, zodat andere geïnteresseerden er ook nog wat aan kunnen hebben.

De literatuur

Vooral het afgelopen jaar heb ik me een flinke stapel meestal dikke boeken aangeschaft en ook gekeken naar andere interessante publicaties op het internet. Hierna een keuze gemaakt uit het verzamelde, meest redelijk recent gepubliceerde, materiaal, met steeds een korte toelichting. Ik begin met twee "standaardwerken" over de Nederlandse werkwijze, behandel dan een paar boeken die een meer internationaal historisch overzicht verschaffen, en ga vervolgens in op de geschiedenis en systematiek in het "moederland" van ons kadaster, te weten Frankrijk, en in onze buurlanden België en Westfalen (later Pruissen), waar men ook volgens napoleontische voorschriften te werk is gegaan. In een latere publicatie wil ik nog eens een vergelijkende studie doen naar hoe men in verschillende landen de bijhouding heeft ingericht, zoals blijkt vooral in de beginperiode een zeer moeizame fase van uitproberen. Maar dat vraagt de nodige voorbereiding, met veel oog voor de details, want voor je het weet heb je het niet goed begrepen en zet je de lezer op het verkeerde been.

Nederlandse literatuur

* Mr. F. Keverling Buisman & ir. E. Muller, *Kadaster-gids. Gids voor de raadpleging van hypothecaire en kadastrale archieven uit de 19e en de eerste helft van de 20e eeuw.* ' s-Gravenhage, Rijksarchiefdienst, 1979.

Dit boekje is nu al ruim 30 jaar oud, maar nog steeds onmisbare lectuur voor de serieuze onderzoeker. Het is in de meeste archieven te raadplegen en bij de Koninklijke Bibliotheek zelfs te leen. Maar ik heb er zelf ook een pdf-versie van gemaakt, die ik u bij behoefte graag toezend. De toelichtingen op kadastraal onderzoek die op de websites van diverse regionale archieven zijn te vinden berusten ook vaak op deze voortreffelijke handleiding. Maar hoe goed en overzichtelijk alles ook wordt uitgelegd, de kadastrale en hypothecaire administratie blijft, zeker voor beginners, een uitermate lastige materie!
Keverling Buisman en Muller maken al direct een onderscheid tussen het kadaster, dat vooral de toestand vastlegt, en de openbare of, ruimer, hypothecaire registers, die gericht zijn op de vastlegging van veranderingen in de rechtstoestand. Ze schetsen dan in het kort de juridische procedure voor het overdragen en verlenen van zakelijke rechten op onroerend goed. Daarna volgen uitvoerige overzichten van de voorgeschiedenis van het kadaster, de invoering, de inrichting en de bijhouding, met vermelding van de daarbij vervaardigde of benodigde kaarten en registers. Hetzelfde voor de openbare registers, ook steeds in een historisch perspectief. Van alle kaarten en registers worden voorbeelden getoond, helaas in een nogal vaag zwart-wit (dat zou nu veel mooier kunnen!). Om het verband te kunnen zien en ook de weg te kunnen vinden tussen de talrijke kaarten en registers is er een zestal doorwrochte schema's opgenomen. Er is ook een hoofdstuk met een korte schets van een vijftal mogelijkheden van onderzoek op basis van kadastrale gegevens, helaas niet met concrete voorbeelden toegelicht (dat zou ook veel meer ruimte vragen!). Een goede literatuurlijst ontbreekt natuurlijk ook niet bij zoveel moois. Het enige wat ik een beetje mis is een overzicht van de vele voorschriften waar alles op berust, maar wellicht is dat iets voor de zeer gevorderden, die ook willen snappen waarom het allemaal zo in elkaar zit.
Zoals gezegd, de Kadastergids is al ruim 30 jaar oud, maar hij zou naar mijn mening uitstekend als raamwerk kunnen dienen voor een compleet herziene, nu digitale, uitgave waarin optimaal gebruik wordt gemaakt van de huidige mogelijkheden van koppeling en weergave van de informatie. Je klikt op een perceel in een minuutplan, en je krijgt de regel uit de Oorspronkelijk Aanwijzende Tafel te zien, of de regel uit de kadastrale legger. De voorbeelden van verschillende typen onderzoek kunnen ook nader uitgewerkt worden, of er worden koppelingen gelegd met relevante websites. Op deze wijze valt veel kennis over

de administratie van de grondeigendom, die nu verloren dreigt te gaan, voor het nageslacht bewaard.

* G.A.M. Van Synghel (red.), *Bronnen betreffende de registratie van onroerend goed in de negentiende en twintigste eeuw.* Broncommentaren 3. Den Haag. Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, 1997. ISBN 90-5216-101-2. Als pdf te vinden op: http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/Broncommentaren/retro.

"De reeks *Broncommentaren* is bedoeld om de kennis te vergroten van bronnen die van belang zijn voor de Nederlandse geschiedenis en om bronnenkritiek te bevorderen. De aandacht gaat daarbij vooral uit naar serieel bronnenmateriaal dat in vele archiefbewaarplaatsen te vinden is en dat een zekere uniformiteit en complexiteit vertoont. In principe kunnen bronnen betreffende alle aspecten en perioden van de Nederlandse geschiedenis vanaf de Middeleeuwen in aanmerking komen. De commentaren zijn gebundeld per thema of aandachtsveld. Door deze clustering kunnen de geselecteerde bronnen in hun onderlinge samenhang becommentarieerd worden. Zo is als eerste thema door de redactiecommissie van het Huygens ING de registratie van onroerend goed gekozen. Dit thema is uitgewerkt in twee bundels. Een eerste met bronnen uit de negentiende en twintigste eeuw, zoals de kadastrale legger, de kadastrale kaart, registers van overschrijving van akten van eigendomsovergang, registers met uitkomsten van de herzieningen van de grondbelasting, notariële akten en de uitkomsten van het systematisch woningonderzoek. De tweede bundel bevat bronnen betreffende de registratie van onroerend goed uit de Middeleeuwen en het Ancien Regime.
Alle bronnen worden volgens een vast stramien systematisch toegelicht. Elk commentaar geeft de onderzoeker inzicht in de historische en institutionele achtergronden, in de mogelijkheden en beperkingen en in het gebruik van de desbetreffende bron."
Bron: http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/Broncommentaren
Deze algemene inleiding, zo van het internet gehaald, geeft zeer duidelijk de bedoeling van ook dit deel van de *Broncommentaren* weer. Veel uitgebreider dan in het oudere werk van Keverling Buisman en Müller (maar met niet zulke fraaie relatieschema's) komen de verschillende aspecten van structuur en gebruik van de kadastrale en hypothecaire administratie aan de orde, ook in verband met de grondbelasting.

Het boek bestaat uit zes delen:
- De kadastrale legger en aanverwante bronnen, 1812-1990
- De kadastrale kaart, 1812-1990
- De registers van overschrijving van akten van eigendomsovergang vanaf 1811
- De registers met de uitkomsten van de herzieningen van de grondbelasting, 1873-1904
- De notariële akten met betrekking tot de registratie van onroerend goed, 1811-1920
- Het systematisch woningonderzoek omstreeks 1900.

Elk deel is op uniforme wijze ingedeeld:
- Inleiding
- Historische situering
- Administratieve ontstaansgeschiedenis
- Visuele kennismaking (met reproducties in zwart-wit)
- Bronkritisch commentaar (met toepassingsvoorbeelden genoemd)
- Noten
- Bijlagen (met onder meer vindplaatsen van de bronnen, en literatuur).

Alles is op zeer heldere wijze beschreven door mensen van buiten het vak, het laatste met twee uitzonderingen: een voormalig landmeetkundig ambtenaar en een notaris. Er wordt herhaaldelijk gewezen op het feit, dat de kadastrale archieven zich deels nog bij de (toenmalige) kantoren van het Kadaster bevinden, dat anderzijds ook grote delen zijn overgedragen, maar dat er ook veel documenten vernietigd zijn, naar we mogen aannemen met ministeriële goedkeuring. Dat het laatste niet altijd het geval hoeft te zijn blijkt uit een kort geleden door mij aangetroffen Inventarisbeschrijving van het Nationaal Archief:

Nummer archiefinventaris:
2.08.05.08
Inventaris van de verbaalarchieven van het Ministerie van Financiën:
Afdeling Directe Belastingen (Bureaus), 1831-1845
Geschiedenis van het archiefbeheer p. 7:
9. Het archief van de Afdeling Kadaster is in vroeger dagen grotendeels illegaal door het ministerie van Financiën vernietigd. (mijn cursivering, vdS)

Laten we hopen dat zoiets nu niet meer gebeurt, maar zeker gezien de recente samenvoegingen van Kadastervestigingen en de afnemende kennis van de geschiedenis binnen het Kadaster kunnen we ons wel met enige bezorgdheid afvragen: waar is alles gebleven en hoe komen we als onderzoeker daarbij?

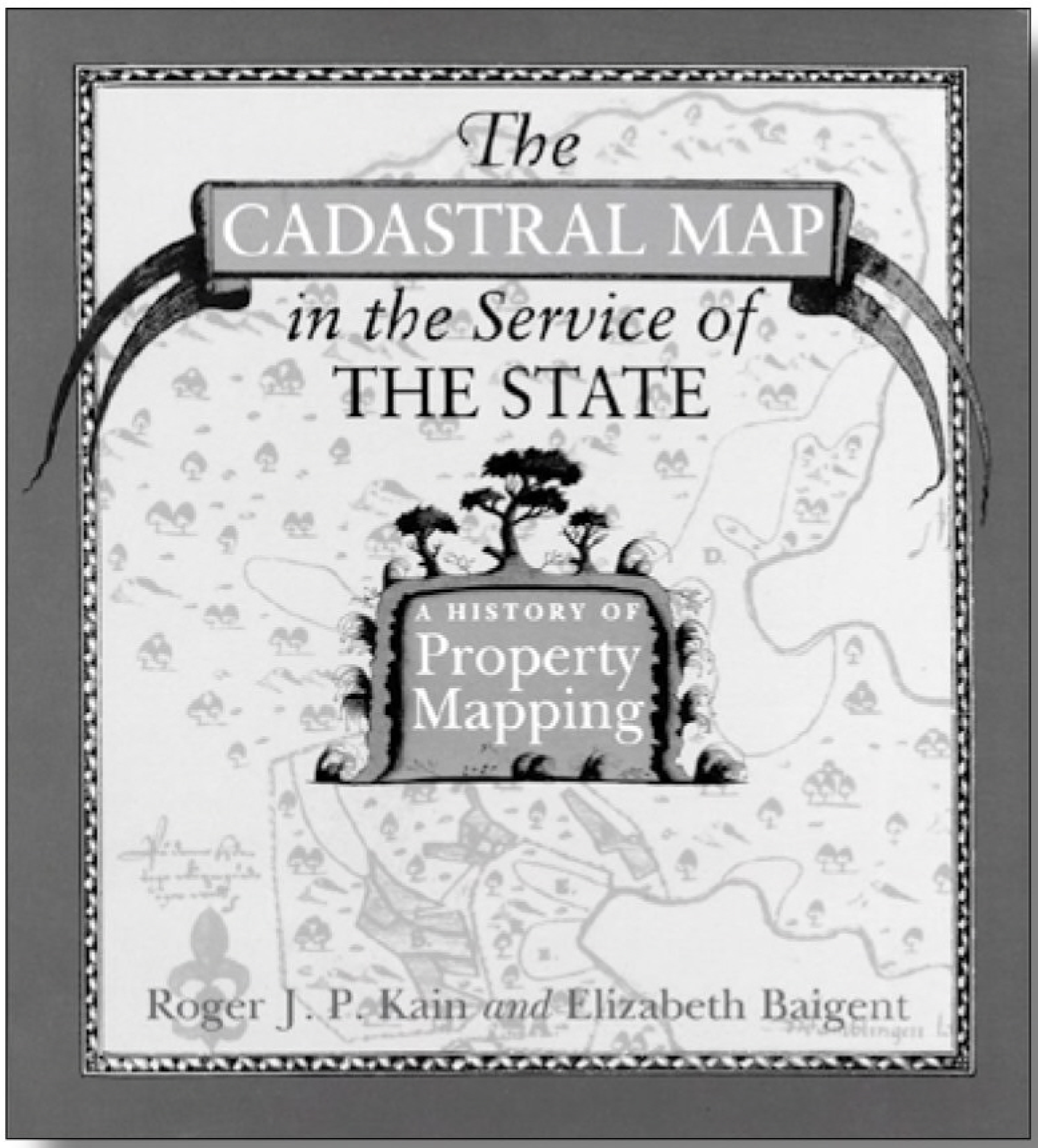

Chigago 1992

Internationale literatuur

Gewapend met al die kennis over hoe het in Nederland is aangepakt (ook vóór de instelling van het napoleontische kadaster) kunnen we de geschiedenis van de registratie van de grondeigendom ook in internationaal verband gaan bestuderen, om dan te ontdekken dat het ook heel anders kan. Een heel goed overzicht, maar toch met ernstige (zich door de auteurs bewust opgelegde!) beperkingen is het volgende boek:

* Roger J.P. Kain & Elizabeth Baigent, *The Cadastral Map in the Service of the State. A History of Property Mapping.* Chicago & London, The University of Chicago Press, 1992. ISBN 0-226-42261-5.

De titel geeft eigenlijk al meteen de beperkingen aan: het gaat vooral over de *kaarten* en vrijwel niet over de registers die naast of in plaats van kaarten werden samengesteld; en alles wordt vooral behandeld vanuit het perspectief van de overheid: belastinginning, verdeling van gemene gronden (vooral ook in de voormalige koloniën) en herverkaveling van sterk versnipperde percelen. De kartografische vastlegging van landgoederen ten behoeve van het beheer door de privé-eigenaar en de rechtsbescherming door kadastrale registraties komen er helaas nogal bekaaid van af. Ik vond het boek ook wat moeilijk lezen, niet alleen door de grote kolombreedte en de nogal kleine lettertjes, maar ook doordat er erg veel historische feiten en namen over de pagina's zijn gestrooid zonder dat je daardoor een goede indruk krijgt van wat er nu precies is geproduceerd en hoe dat technisch in elkaar zat (dat is mijn vraagstelling!). De illustraties (in zwart-wit) zijn mooi, maar missen vaak een goede toelichting. Het boek is duidelijk een samenvatting van een enorme hoeveelheid literatuur in verschillende talen (35 pagina's bibliografie), een bewonderenswaardig werkstuk, maar je mist een beetje een overzichtelijke vergelijking en analyse van een en ander, iets in de stijl van het uitstekende slothoofdstuk, maar dan toegelicht met kaartfragmenten en schema's. Dit boek is in verschillende opzichten echt uitputtend, maar gaat anderzijds toch niet diep genoeg.

Wat staat er in?

Hier volgen de verschillende hoofdstukken:
1. Antiquity to Capitalism: Decline and Renaissance of Cadastral Mapping
2. The Northern and Southern Netherlands
3. The Nordic Countries: Sweden and Its Empire, Denmark and Its Colonies, Norway
4. Germany (met appendix: A Regional Guide to German Cadastral Literature)
5. The Austrian Habsburg Lands, with the Principality of Piedmont

6. France
7. England and Wales
8. Colonial Settlement from Europe (USA, Canada, Australia, New Zealand)
9. Cadastral Maps in the Service of the State

Wat opvalt in het boek is de bijzondere plaats, aan het begin al, van de (Noordelijke) Nederlanden. Terecht wordt er veel aandacht besteed aan de vroege polderkaarten (met perceelnummers), die gemaakt zijn voor een rechtvaardige verdeling van de dijklasten of in verband met de uitgifte van percelen in droogmakerijen. Het hoofdstuk over Noorwegen vond ik ook heel verhelderend in verband met het daar gehanteerde principe van onverdeelde gronden. En het hoofdstuk over de koloniën geeft ook een aardig zicht over hoe de van de inboorlingen ingepikte grond verdeeld en geregistreerd werd: eerst de beste stukken grond inpikken en dan (heel chaotisch) laten opmeten, of anders eerst netjes opmeten en daarna de mooi rechthoekige stukken grond (met ook onbruikbare delen erin) over townships en/of individuele eigenaren verdelen. De landmeters waren hun leven vaak niet zeker. Maar ook hier de vraag: wat gebeurde er precies? Hoe zagen de kaarten, akten en registers er in detail uit? Daarvoor zul je waarschijnlijk toch in de bibliografie moeten duiken. Ik houd het toch maar bij het onderzoek van de stad, maar helaas beperkt dit boek zich tot het landelijk gebied.

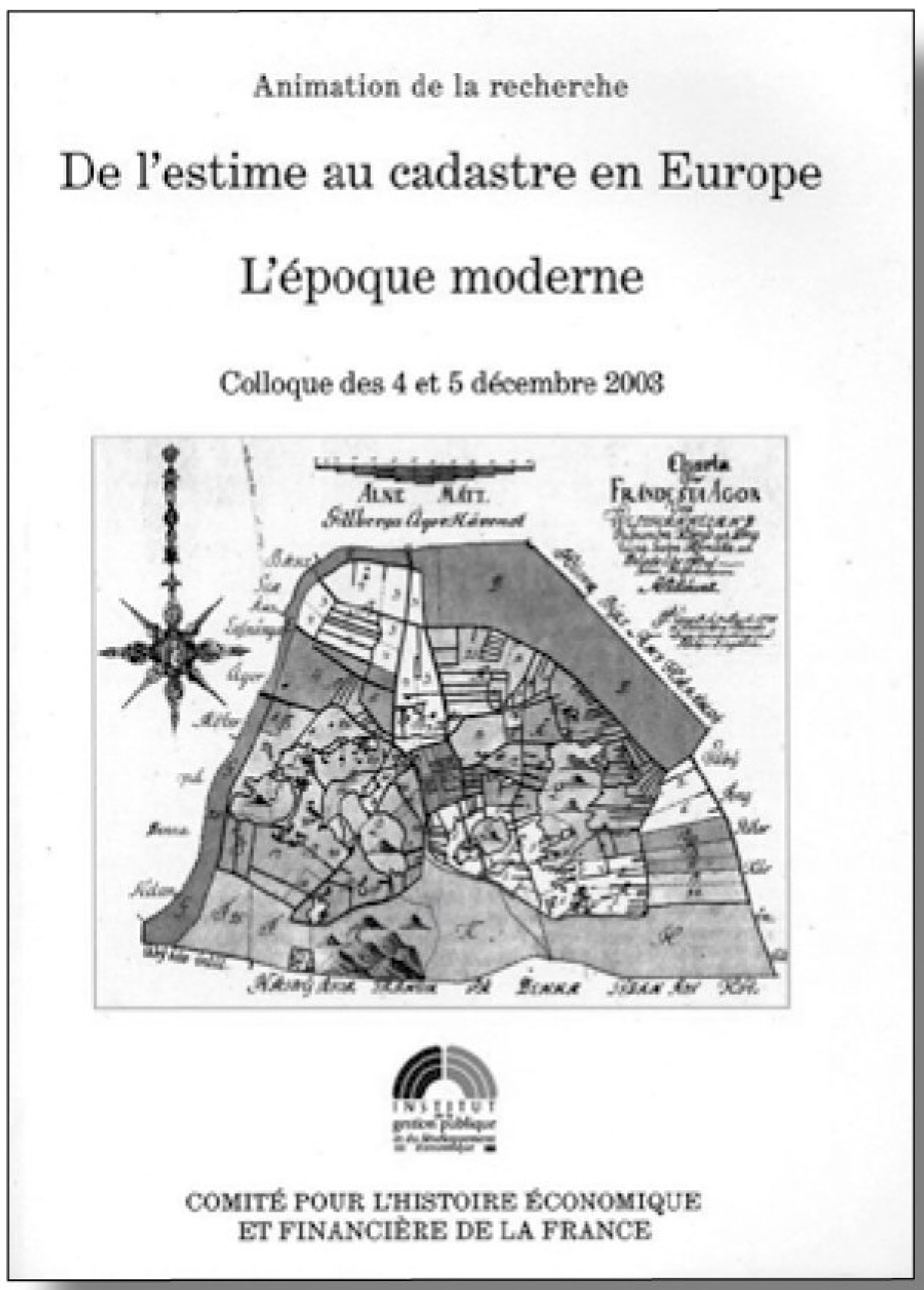

Parijs 2003

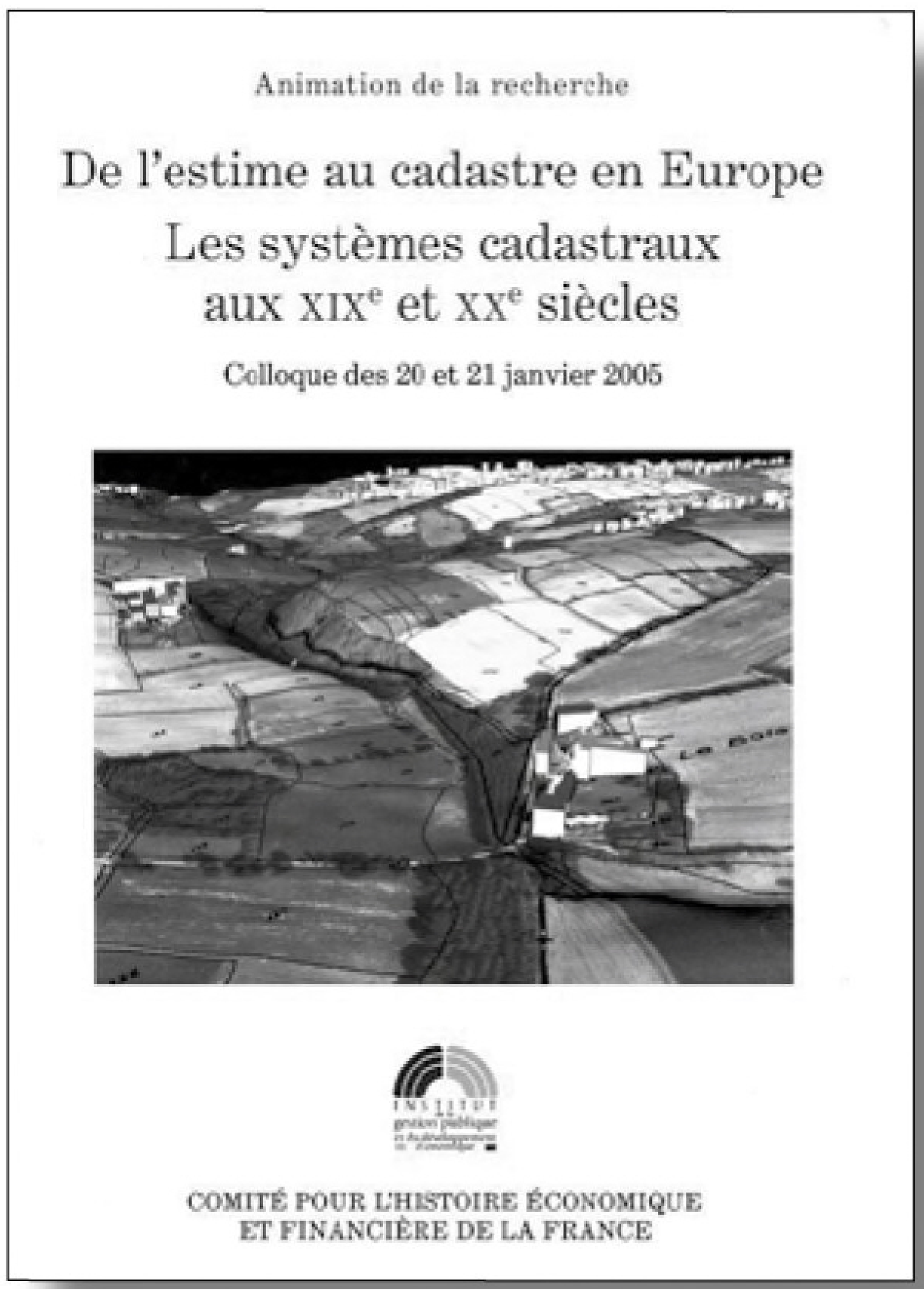

Parijs 2005

* Mireille Touzery (red.), *De l'estime au cadastre en Europe. L'époque moderne.* Paris: Comité pour l'histoire économique et financière de la France, 2007. ISBN 2-11-094791-8.

* Florence Bourillon, Pierre Clergeot & Nadine Vivier, *De l'estime au cadastre en Europe. Les systèmes cadastraux aux XIXe et XXe siècles.* Paris: Comité pour l'histoire économique et financière de la France, 2008. ISBN 978-2-11-095376-6.

Dit zijn twee dikke bundels met de teksten van een meerjarige reeks colloquia over de ontwikkeling van grondregistratiesystemen in Europa, vooral vanuit belastingtechnisch en politiek perspectief. Het aspect van de rechtszekerheid, wat in mijn geodetische opleiding toch centraal stond, komt veel minder aan de orde, maar dat blijkt goede historische redenen te hebben. Er is ook nog zo'n bundel over de middeleeuwse periode, deze is evenwel uitverkocht en ook antiquarisch nog niet te vinden, helaas.

De geschiedenis wordt, alles in het Frans (vaak vertaald?) voor diverse landen en tijdperken gedetailleerd uit de doeken gedaan door een zeer internationaal vooral academisch gezelschap, met, zoals in bundels

als deze gebruikelijk, zeer wisselende schrijfvaardigheid. Werkelijk onvoorstelbaar wat er in de loop der tijd allemaal bedacht, beproefd en gerealiseerd is. Heel vaak tegen de verdrukking door kerk en adel in, want een kadaster geeft inzicht in je vermogenspositie en wanneer je dat door politieke druk kunt beletten zul je dat zeker niet nalaten. Tegenkrachten, hoewel bescheiden, waren er soms ook, van landmeters die aan het werk wilden blijven nadat de opnemingen waren afgerond en de noodzaak van bijhouding (ook in deze bundels amper uitgewerkt overigens) beseft werd!

Alle bijdragen samen geven een bijzonder indrukwekkend beeld van de maatschappelijke en politieke achtergronden en van de voortgang van de werkzaamheden, maar net als bij het boek van Kain en Baigent mis ik toch steeds weer een goed overzicht van wat er nu precies aan kaarten en/of registers werd geproduceerd en hoe die onderdelen van een kadaster in elkaar grepen. Het illustratiemateriaal schiet daar ook in te kort. Duidelijk wordt wel, dat kaarten eigenlijk niet nodig zijn voor een belastingkadaster: het gaat hoogstens om de oppervlakte, niet om de grenzen. In het totale beeld maakt onze landgenoot Frank Keverling Buisman een uitstekende indruk met een doorwrocht maar toch beknopt betoog over het Nederlandse kadaster en zijn vroegere voorgangers, inclusief ook de elders nogal onderbelichte rechtszekerheidsaspecten.
Een goede aanvulling op al dit moois is de door dezelfde organisatie, het Comité pour l'histoire économique et financière de la France, uitgegeven zeer uitvoerige bibliografie van Paul-Marie Grinevald: *Le Cadastre, guide des sources.* Deze is, als pdf-bestand, gratis te laden van: http://www.comite-histoire.minefi.gouv.fr/fiscalite/cadastre/le-cadastre.-introduction

Frankrijk, Duitsland, België
In Nederland is het huidige kadaster opgezet volgens onder Napoleon uitgevaardigde regels. Hetzelfde geldt voor onze buurlanden België (dat korte tijd tot eenzelfde koninkrijk als Nederland behoorde!) en Nordrhein-Westfalen (niet geheel Duitsland). Daarover, en over het "moederland" Frankrijk is natuurlijk ook het nodige geschreven.

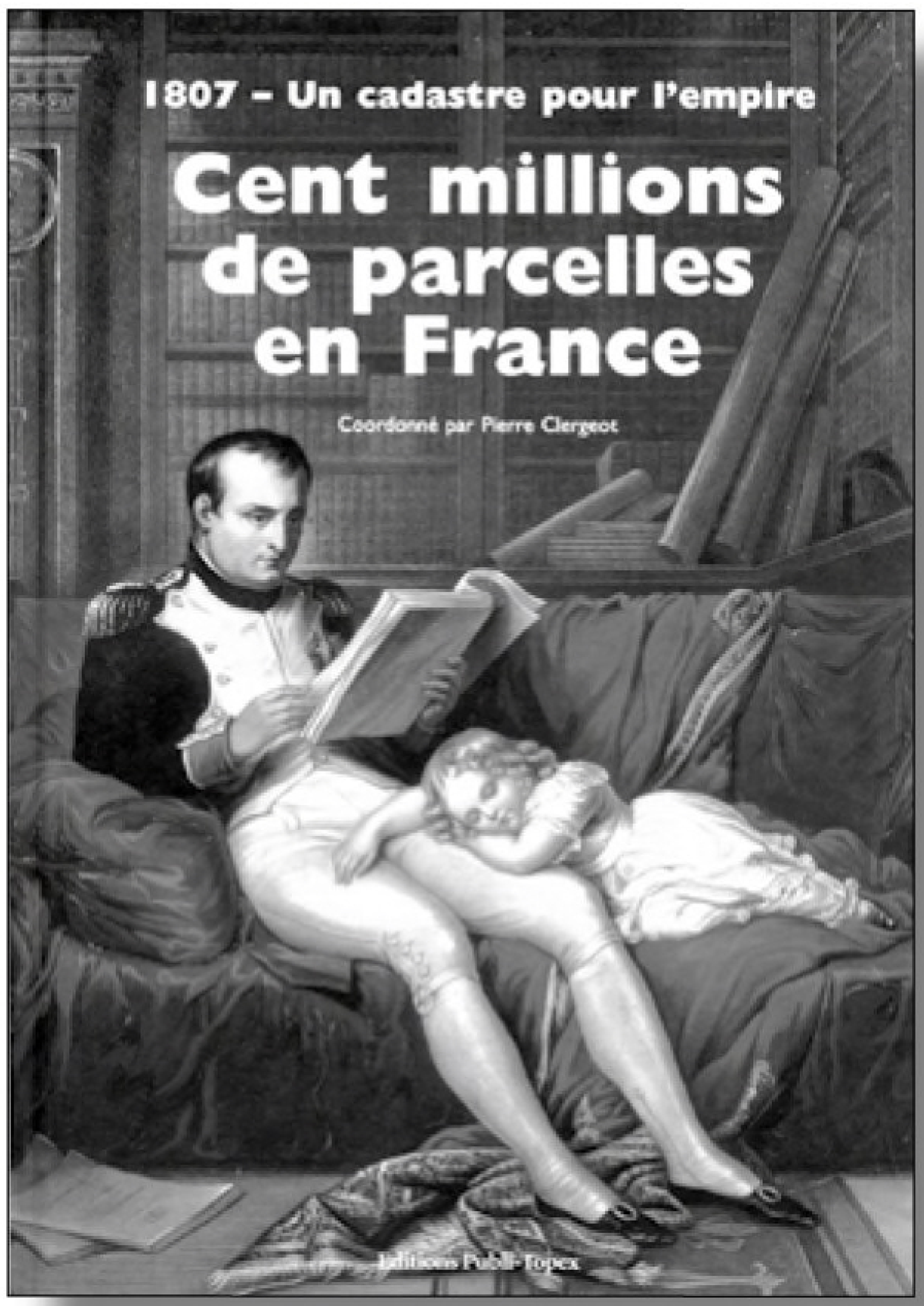

Parijs 2007

Frankrijk
* Pierre Clergeot (red.), *Cent millions de parcelles en France. 1807 – Un cadastre pour l'empire.* Paris: Publi-Topex 2007. ISBN 2-9519379-5-4.

Dit is een jaloersmakend prachtboek, door de Direction Génerale des Impôts en l'Ordre des géomètres-experts uitgegeven. Goed, beknopt maar toch behoorlijk diepgaand geschreven, met de rijke voorgeschiedenis (ook die van de niet perceelsgewijze cadastres par masses de culture), fraaie lay-out, schitterend geïllustreerd met portretten van mensen die er toe deden en fraai en ook relevant kaartmateriaal, met achterin een mooi overzicht van allemaal elementen uit de kadastrale kaart op basis van een woordenboek uit 1850. Klasse! Enige problemen: waar zijn de bij de kaarten behorende registers, zoals de Franse equivalente van Oorspronkelijke Aanwijzende Tafel (OAT) en de leggers? En hoe ging het later verder, na de instorting van Napoleons keizerrijk? Uit andere boeken, hier niet te bespreken, blijkt dat het na de eerste, ook niet vlekkeloos verlopen, opzet in Frankrijk een zootje werd (ook door tegenwerking van conservatieve krachten): de registers werden, zo goed en zo kwaad als dat ging, wel bijgehouden, maar de kadastrale plans niet. Dat hangt er ook mee samen dat in Frankrijk

het kadaster steeds een belastingkadaster is gebleven, in tegenstelling tot het onze, dat al vanaf het begin (door een fusie met de openbare registers) naar een eigendomskadaster met belastingkolommen is geëvolueerd.

* André Maurin, *Guide pratique du cadastre.* Aix-en-Provence: Edilaix, 2009. ISBN 978-2-9153-3475-3

Hoe het Franse kadaster nu in elkaar zit wordt in dit beknopte boekje met maar 139 pagina's tekst netjes, met vooral kaartvoorbeelden, uit de doeken gedaan. Het blijft wel erg droge kost, sterk juridisch gekleurd. Notarissen en makelaars zijn er vast blij mee.

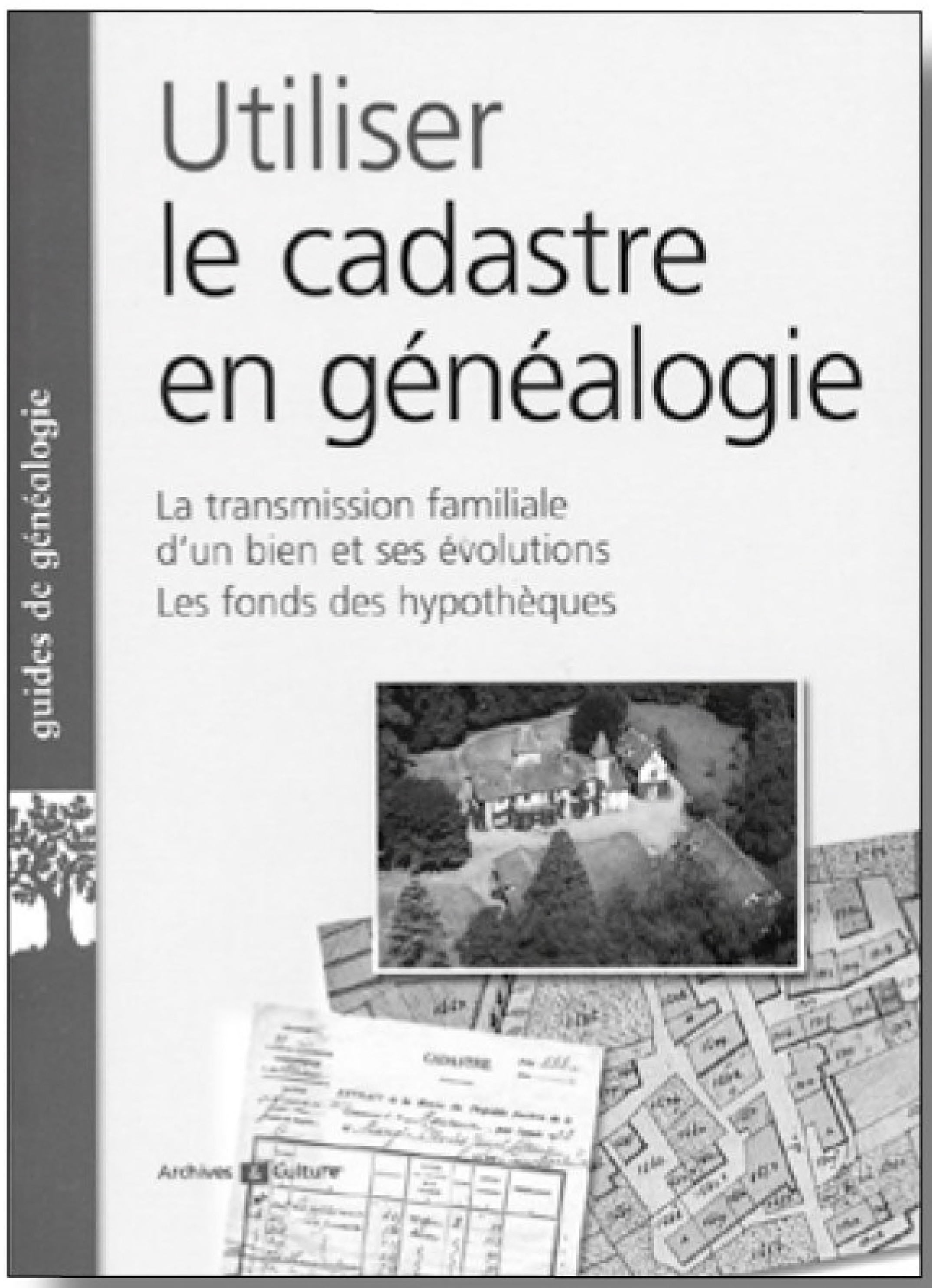

Parijs 2011

* Marie-Odile Mergnac, *Utiliser le cadastre en généalogie. La transmission familiale d'un bien et ses évolutions. Les fonds des hypothèques.* Paris: Archives & Culture, 2011. ISBN 978-2-35077-198-4

Dit is echt een boekje (80 bladzijden) voor de historisch onderzoeker van bijvoorbeeld een huis met zijn directe omgeving. Enthousiasmerend geschreven, goed geïllustreerd in zwart-wit (soms wel wat te donker), niet direct een handleiding, maar meer een soort wandeling door een landschap, rijk gevuld met historische documenten, waaronder kadastrale en hypothecaire (in Frankrijk zeer verschillende zaken). Als man uit het vak heb je het graag wat systematischer, maar aan het eind van de wandeling heb je toch heel veel opgestoken over de bronnen en wat die waard zijn. Ik zou het zo niet kunnen. Helaas ontbreekt een literatuurlijst voor verdere studie.

België

* A. Zoete, *De documenten in omloop bij het Belgisch Kadaster (1835-1975).* Miscellanea Archivistica XXI, Brussel: Algemeen Rijksarchief, 1979

* J. Verhelst, *De documenten uit de ontstaansperiode van het moderne kadaster en van de grondbelasting (1790-1835).* Miscellanea Archivistica XXXI, Brussel: Algemeen Rijksarchief, 1982

Een modern boek over het Belgische kadaster is niet te vinden (dat heeft dat land met Nederland gemeen), maar beide hier genoemde al wat oudere bundels maken dit gemis meer dan goed. Geschreven door kundige archivarissen, duidelijk met passie voor hun vak, en met de behoefte om ook in de kleinste details van dat ongelooflijk complexe kadastrale systeem door te dringen. Hoewel enigszins verschillend in opzet hebben beide bundels heel veel gemeen: werkelijk alle bestaande of ooit bestaan hebbende kaarten, registers en andere documenten netjes in zwart-wit gereproduceerd, een koppeling met de betrekkelijke voorschriften (wanneer een bepaald type document daarin genoemd wordt, maar nergens meer vindbaar blijkt, wordt dat keurig gemeld), trefwoordenlijsten, Franse termen, literatuur, en bij al dat schoons ook perfecte inleidingen. Die van de bundel over de ontstaansperiode bevat onder meer een goede historische schets, en die over de periode na 1835 geeft een voorbeeldige, uiterst leerzame uiteenzetting over de wijze van ordening van het veld van onderzoek. Enkele citaten uit die inleiding:

"Wijzen op het belang van de kadastrale archieven voor de geografie, de bodemkunde, de toponymie en de geschiedenis (in het bijzonder voor de toponymie, de lokale, sociale en economische geschiedenis) zou een gemeenplaats zijn. Tot heden werd echter nergens een totaalbeeld van deze rijke

voorhanden zijnde documentatie geschetst. Evenmin werd nergens de afzonderlijke functie van de documenten in het kadastrale raderwerk of de waarde als dragers van historische informatie toegelicht, tenzij fragmentarisch, losgerukt uit ieder administratief verband.

Een dergelijk overzicht is daarenboven noodzakelijk voor het Algemeen Rijksarchief en de Rijksarchieven in de Provinciën. Bij eventuele overname van de archieven van het Kadaster is een basisoverzicht van het voorhanden materiaal onontbeerlijk, evenals duidelijke criteria en voorschriften voor een eventuele verdere permanente bewaring of vernietiging in de schoot van de Administratie van het Kadaster zelf."

Dit werd geschreven in 1979. Het is vast nooit gelezen door het Nederlandse Kadaster, want zijn Raad van Bestuur bestond het in 2009 bij een officiële aanvraag voor machtiging tot vervanging door reproducties (onder vernietiging van het origineel) van de hulpkaarten te schrijven:
"De hulpkaarten zijn weliswaar B-materiaal, maar de informatie hieruit is ook aanwezig in afgeleide producten als de bijbladen en de minuutplans, die zijn/worden overgedragen aan het Nationaal Archief en de Regionale Historische Centra, waardoor de informatie ook op een ander niveau/document geborgd is."

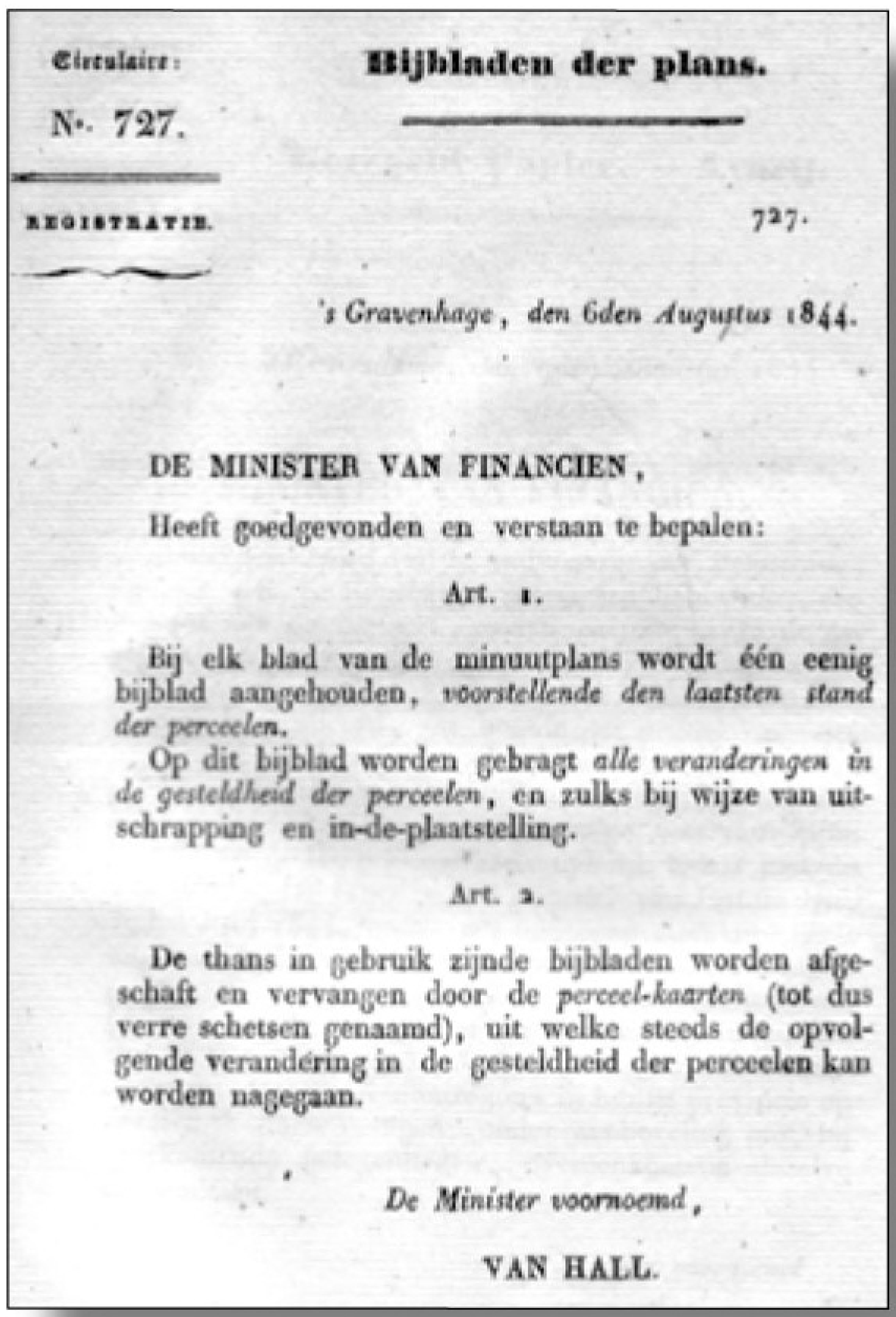
Circulaire: **Bijbladen der plans.**
N°. 727.
REGISTRATIE. 727.
's Gravenhage, den 6den Augustus 1844.

DE MINISTER VAN FINANCIEN,
Heeft goedgevonden en verstaan te bepalen:

Art. 1.

Bij elk blad van de minuutplans wordt één eenig bijblad aangehouden, *voorstellende den laatsten stand der perceelen.*
Op dit bijblad worden gebragt *alle veranderingen in de gesteldheid der perceelen*, en zulks bij wijze van uitschrapping en in-de-plaatstelling.

Art. 2.

De thans in gebruik zijnde bijbladen worden afgeschaft en vervangen door de *perceel-kaarten* (tot dus verre schetsen genaamd), uit welke steeds de opvolgende verandering in de gesteldheid der perceelen kan worden nagegaan.

De Minister voornoemd,
VAN HALL.

Circulaire van 1844 (Kadastermuseum inv. nr. 2997). NB Later gingen perceelkaarten hulpkaarten heten.

Dan weet je toch echt niet hoe het kadaster sedert circulaire 727 van den 6den Augustus 1844 in elkaar zit. En dat gebeurt vaker.

Duitsland
Hoewel je toch anders zou verwachten, bestaat er in Duitsland geen enkel recent overzicht van de vele kadastrale systemen die er vroeger in dat zeer complexe weefsel van landen, landjes en zelfstandige steden bestonden en hoe het kadaster nu in elkaar steekt. Dat werd al door Kain en Baigent in 1992 opgemerkt, en het is nog steeds niet anders. Er is ongetwijfeld heldenmoed en veel geduld voor nodig om de leemte te vullen, en zoiets kun je onze oosterburen wel toerekenen, maar helaas. We moeten het in eerste instantie doen met:

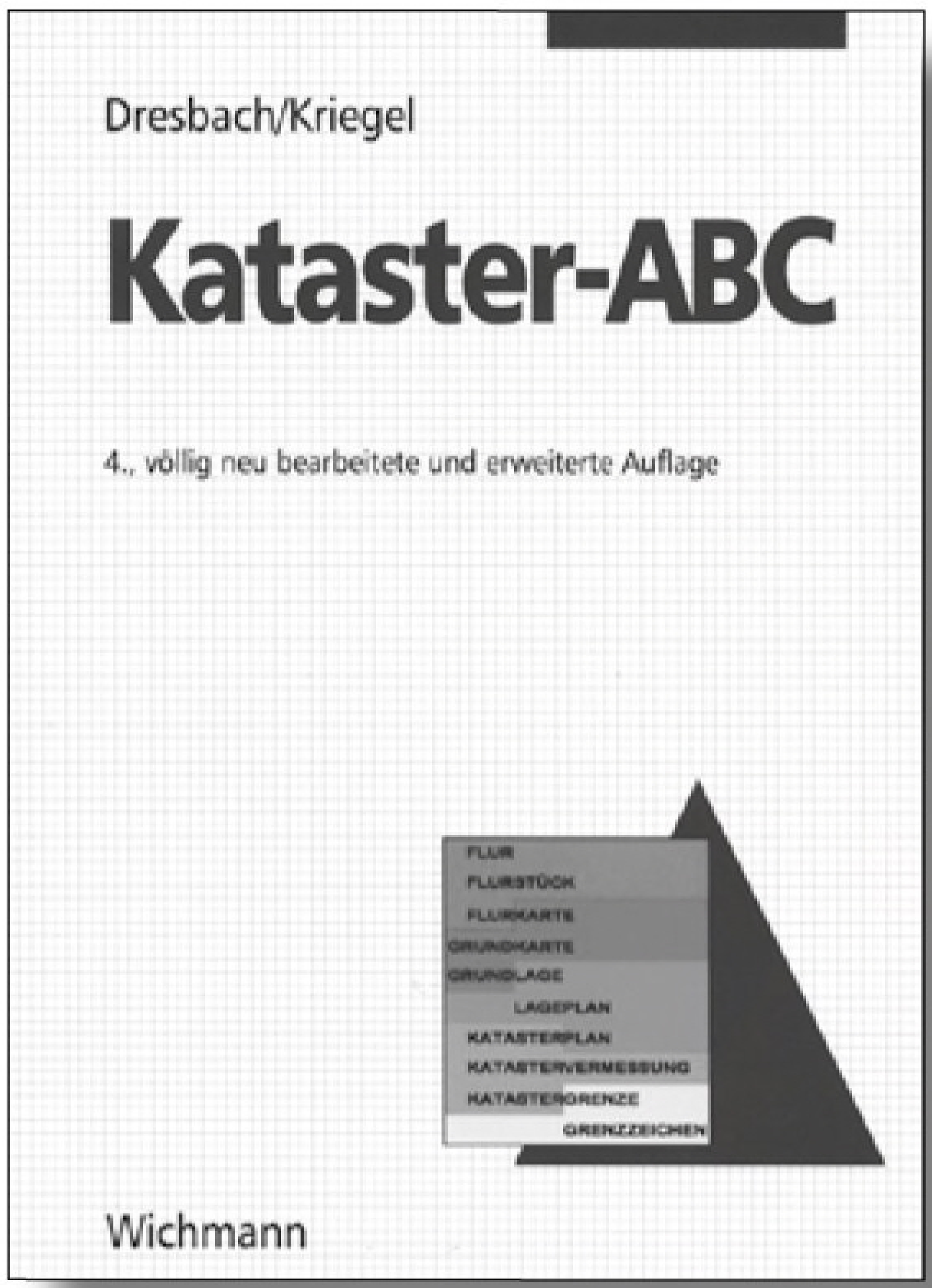

Heidelberg 2007

* Dieter Dresbach, Otto Kriegel: *Kataster-ABC.* Heidelberg: Herbert Wichmann Verlag, 2007. ISBN 978-3-87907-408-2

Een veelbelovende titel, maar er blijkt al direct een beperking te zijn tot Nordrhein-Westfalen. Het illustratiemateriaal is niet slecht, maar ontbeert een goede toelichting, en er is geen literatuuroverzicht of -verwijzing te vinden. Het kadastrale systeem wordt in alfabetisch geordende trefwoordartikelen met elk een gortdroge inhoud en talloze

verwijzingspijltjes uiteengezet (in het Duits heet dat zo mooi “dargestellt”, zeg maar “neergezet”). Het klopt allemaal zo te zien, maar de arme lezer krijgt op deze wijze geen enkel inzicht in de *samenhang* van dit geheel. Een paar schema’s zouden zeer verhelderend zijn. Het boek is geschreven door iemand die geodesie heeft gestudeerd, dus is ongetwijfeld zeer betrouwbaar, maar verder wel zeer ontoegankelijk. Gelukkig geven de vele trefwoorden wel een goed aanknopingspunt om met Google verder te gaan zoeken op onderwerpen die, door eigen onderzoek en dreigende voorvallen, mijn bijzondere belangstelling hebben, zoals *Fortführingsriss, Ergänzungskarte* en *Supplementskarte*.

* Bernhard Wittstock, *Rechts- und Verwaltungsvorschriften des Preussischen Grundsteuerkatasters 1820-1945.* Berlin: Pro BUSINESS, 2001. ISBN 978-3-934529-69-4

Via Google gevonden, deze dikke pil van 512 bladzijden in een priegelig 7-punts lettertje (waarom geeft iemand nou zoiets niet als makkelijk doorzoekbare pdf uit in plaats van zo’n onhanteerbare printing-on-demand-uitgave?). Het is een imposante bundeling van uittreksels van kadastrale voorschriften uit Pruissen (waar Nordrhein-Westfalen ook deel van was), alles keurig chronologisch geordend met soms (helaas niet duidelijk van de uitgetrokken teksten te onderscheiden) kort commentaar van de samensteller. Geen enkel plaatje. Een boek waar je alleen wat aan hebt wanneer je weet wat je zoekt, in dit geval: hoe ging, na de eerste opzet van het Kadaster, de bijhouding in zijn werk? Daar waren inderdaad, met moeite, wat voorschriften over te vinden.

* Gerald Kreucher, *Die Urkatasteraufnahme in Westfalen.* Veröffentlichungen des Landesarchivs Nordrhein-Westfalen 20, Düsseldorf 2008. ISBN 978-3-932892-23-3

Maar goed, wanneer je historisch onderzoek doet zit de weg vaak vol hobbels en kuilen. Dat heeft zelfs een bijzondere charme. Op zoek naar voorbeelden van kaarten en registers bij onze oosterburen ben ik in december 2011 per kerstmarktbus (over uitstekende wegen)

Düsseldorf 2008

naar Münster (bekend van de Vrede) gereisd om daar het Landesarchiv te bezoeken, met na afloop een beker hartverwarmende Heidelbeerglühwein aan de voet van de kerk waar de wederdopers in kooien werden opgehangen. Ik vond wat ik zocht, maar dat is iets om later te bespreken. Er was ook, voor maar 5 euro, een helder boekje met goede illustraties en literatuuroverzicht te koop over de opzet van het Westfaalse kadaster: *de Urkatasteraufnahme.* Maar hoe het daarna verder ging staat er niet in.

In elk geval: hoewel het Franse, Nederlandse, Belgische en Westfaalse kadaster dezelfde (napoleontische) wortels hebben, blijkt hun latere ontwikkeling op het eerste gezicht toch heel verschillend. Dat ga ik nog eens netjes voor u uitzoeken.

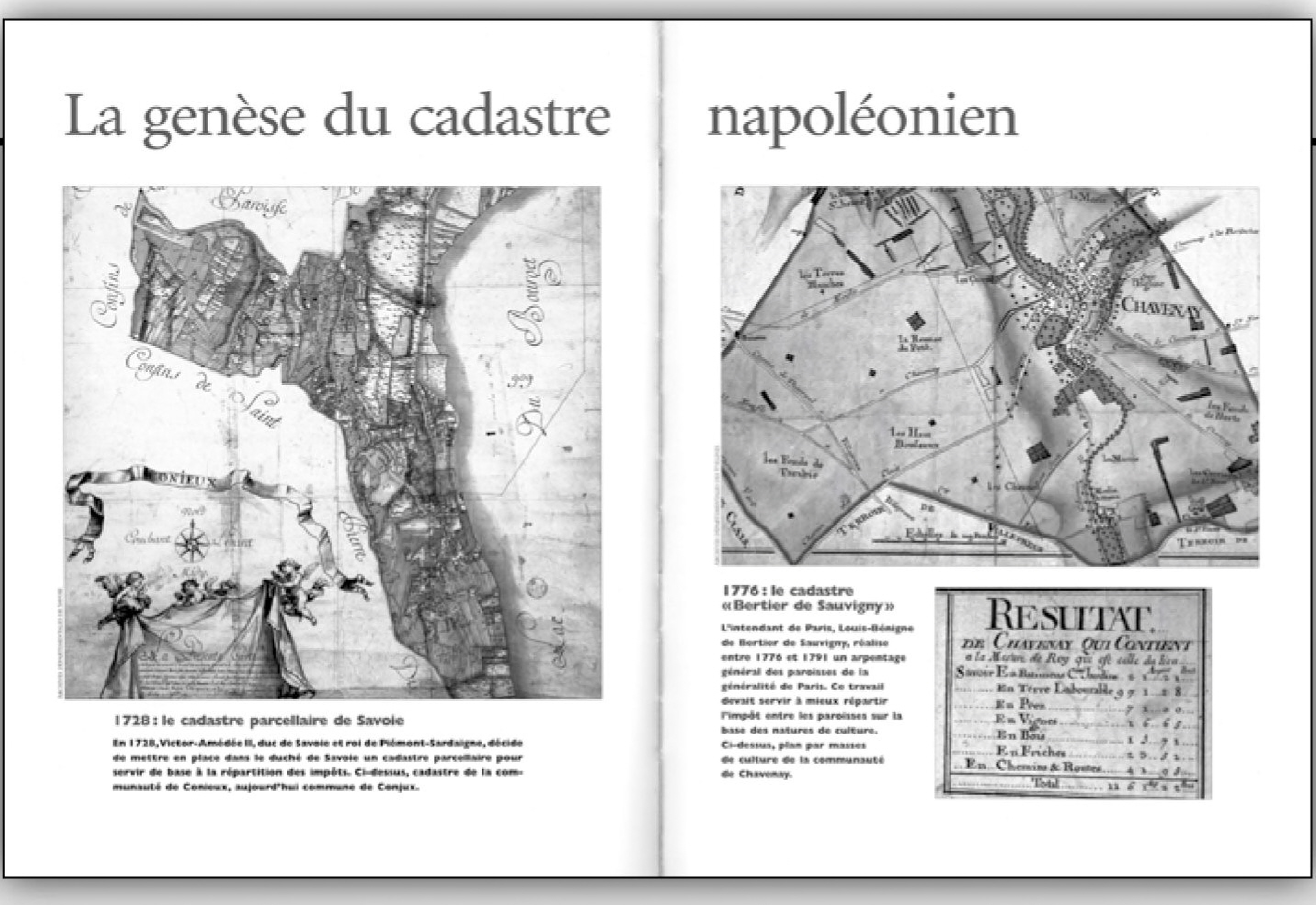

La genèse du cadastre napoléonien

1728 : le cadastre parcellaire de Savoie

En 1728, Victor-Amédée II, duc de Savoie et roi de Piémont-Sardaigne, décide de mettre en place dans le duché de Savoie un cadastre parcellaire pour servir de base à la répartition des impôts. Ci-dessus, cadastre de la communauté de Conieux, aujourd'hui commune de Conjux.

1776 : le cadastre « Bertier de Sauvigny »

L'intendant de Paris, Louis-Bénigne de Bertier de Sauvigny, réalise entre 1776 et 1791 un arpentage général des paroisses de la généralité de Paris. Ce travail devait servir à mieux répartir l'impôt entre les paroisses sur la base des natures de culture. Ci-dessus, plan par masses de culture de la communauté de Chavenay.

De wording van het napoleontisch kadaster

Dit zijn twee pagina's uit het besproken boek *"Cent millions de parcelles en France"*. Links staat een vroege voorganger van 1728: een perceelsgewijs opgezet kadaster van het toenmalige graafschap Savoye, met kaarten schaal 1:2400 van dit bergachtige gebied. Het grondgebruik is met kleuren en arceringen aangegeven. Een indrukwekkende prestatie! Rechts een kaart uit een in 1770 ontwikkeld kadaster voor de generaliteit van Parijs. De kaarten waren hier niet perceelsgewijs gemaakt, maar "par masses de culture", dat wil zeggen in eenheden van gelijk grondgebruik. Op deze wijze viel de belastbare opbrengst per gemeente vast te stellen, maar de individuele belasting van elke eigenaar berustte op eigen opgave (dus op goed vertrouwen, net als bij onze opgave voor de inkomstenbelasting). Er was wel een soort somcontrole, maar binnen de gemeente moesten de grondeigenaren het onderling maar uitvechten. Dat was duidelijk in strijd met het gelijkheidsbeginsel, dus Napoleon wilde er niet aan: er moest een perceelsgewijs kadaster komen, niet alleen voor een rechtvaardige belastingheffing, maar ook voor de rechtszekerheid.

Detail van een kaart van het kadaster van Savoye (uit D. Dequier e.a., La Maurienne en 1730, Saint-Jean-de-Maurienne 2004, p. 85)

Meer over de interviews met 'meesters van weleer'

Adri den Boer

In nummer 2011-4 is in het verslag van de Donateursdag vermeld dat de geslaagde presentatie van prof.ir. Henri Aalders over de DHC-interviews daarop toch niet tot een publiek vragen om publicatie in dit blad leidde. Informeel gebeurde dat wel en mede daarom past dit vervolg. Het interviewproject werd zoals bekend al opgestart door prof.ir. Henk C. Zorn in 1986 en dus jaren voor het begin van de stichting De Hollandse Cirkel in 1998. Zoals Aardoom al memoreerde naar aanleiding van het NCG-jubileum was dit onder haar Werkgroep Geschiedenis der Geodesie (DHC 2004-2, p. 53). Interviews voor 2000 zijn afgenomen door Henk Zorn, daarna door Henri Aalders. Beiden waren toen projectleiders van het project 'Meesters van weleer' en deden het werk samen met een van de volgende personen: Hans Ferwerda, Peter Geudeke, Joost Marissen of Herman Quee. Ook Jan Polman is in 2005 korte tijd projectleider geweest, maar is door ziekte niet in staat geweest een interview te houden. In principe worden de interviewteksten zelf niet gepubliceerd, maar zijn ze bestemd voor gebruik bij geschiedschrijving en historisch onderzoek.
Alvorens met dank aan Henri Aalders de lijst van geïnterviewden wel te publiceren zal eerst een voorbeeld van een interview worden gegeven.

Jan Schoemakers in 2011

(foto Henri Aalders)

Interview Jan Schoemakers
Hierbij volgt met instemming van de betrokkenen uit een interview van Henri Aalders en Herman Quee met Jan Schoemakers de beantwoording van de standaard-vragen. Vraag 4 over het buitenland was voor Schoemakers niet van toepassing. (Overigens is Schoemakers een man met 86 treffers in de DHC-tijdschriftendatabank!)

Antwoorden op de vragen 1 t/m 3 over studiekeuze, studietijd en werkgever(s)
Ik heb niet voor geodesie gekozen; ik ben er ingerold en dat ging als volgt. In 1953 ben ik geslaagd voor het MULO-diploma. Bij ons thuis was het de gewoonte dat je daarna ging werken. Er was echter geen werk te vinden (hoge werkloosheid). Daarom begon ik aan een opleiding voor MULO-B. Ik was lid van een muziekvereniging. Daar was ook een lid dat bij het Kadaster werkte en hij vertelde dat er bij hun een vacature was voor adspirant-schrijver en adviseerde mij om te solliciteren. Ik had nog nooit van het Kadaster gehoord, maar ik heb toch gesolliciteerd en ben aangenomen op 1 april 1954. Ik werd daar manusje van alles tot aan koffie zetten toe voor een maandsalaris van 64 gulden in de maand. Ik nam daar deel aan de cursus voor adjunct-commies-titulair. Daarnaast maakte ik via avondstudie mijn Mulo-B studie af. Er kwam een mogelijkheid om overgeplaatst te worden naar de landmeetkundige dienst als je MULO-B had. Na een half jaar vooropleiding kon ik in 1956 naar het CTO in Den Haag voor de opleiding tekenaar van het kadaster.

Planimetreren op de tekenkamer in 1956 (coll. Schoemakers)

Na daarvoor geslaagd te zijn heb ik voor een half jaar gewerkt op het rekencentrum van juffrouw Best in Den Haag. Daar werden alle meetkundige grondslagen voor het hele land berekend. Ik heb daar ontzettend veel opgestoken en kon me uitleven in mijn lievelingsvak grondslagberekenen. Na dat half jaar werd ik per 1-1-1958 als tekenaar overgeplaatst naar

Hoekmetingen in 1962 (coll. Schoemakers)

Maastricht LD. Op je 24e (in 1961) werd je landmeetkundig ambtenaar en kwam je tevens in aanmerking om geselecteerd te worden voor de velddienst. Na die selectie werd ik in 1962 overgeplaatst naar Roermond LD, na in Utrecht een zandbakcursus landmeten te hebben gevolgd. In hetzelfde jaar mocht ik ook meedoen aan het vergelijkend toelatingsonderzoek voor de vakcursus van het Kadaster. Deze cursus stond gelijk met een opleiding aan de HTS-landmeetkunde te Utrecht. Aan dat toelatingsonderzoek deden 120 mensen mee en er was maar plaats voor 10 cursisten. De cursus duurde 2 jaar en daarna werd ik per 1-1-1964 weer geplaatst in Roermond LD als technisch ambtenaar en later als technisch hoofdambtenaar. In 1967 werd ik overgeplaatst naar bureau ruilverkaveling Roermond als technisch hoofdambtenaar. Ik was daar vooral werkzaam in ruilverkavelingen in uitvoering (plan van toedeling ontwerpen, bezwarenbehandelingen, e.d.). Na de grote reorganisatie bij het Kadaster van 1974 werd ik staffunctionaris bij bureau ruilverkaveling in Roermond. Toen waren mijn werkzaamheden de voorbereiding

Als voorzitter van de stichting NGL op het congres van 1989 (coll. Schoemakers)

van ruilverkavelingen, de kavelruilen en de begeleiding van jonge geodeten. In 1983 werd ik benoemd tot projectingenieur. Dat was voorheen onmogelijk.Tot dan toe was deze functie alleen haalbaar voor academisch geschoolde geodeten. Als projectingenieur was ik landmeter-deskundige in een zestal ruilverkavelingen. Bij volgende reorganisaties bij het Kadaster werd ik in 1989 hoofd landmeetkundige zaken en in 1992 hoofd landinrichting en landmeetkundige zaken en tevens plaatsvervangend directeur. Bovendien was ik interim-manager op de Bewaring en Juridische afdeling van het Kadaster in Roermond. Ik was toen de baas van ongeveer 300 medewerkers. In juli 1995 ben ik met de VUT gegaan.

Antwoord op vraag 5 over vakmatige ontwikkelingen

Als voorzitter van de provinciale werkgroep begeleiding invoering technisch systemen ben ik altijd actief geweest bij het automatiseringproces dat het Kadaster heeft doorgemaakt en dat in feite nu nog altijd doorloopt. Vooral de invoering van LKI in de werkprocessen volgde ik heel intensief. Bovendien was ik actief bij het toepassen van het ATOR-systeem in ruilver-

kavelingen in voorbereiding om zodoende tot meer gefundeerde planontwikkeling te komen.

Antwoord op vraag 6 over verenigingsleven in de geodesie

Vrijwel direct na het slagen voor het CTO ben ik lid geworden van VTAK omdat ik dat voor mezelf en uit solidariteit belangrijk vond en vind. In 1980 ben ik als afgevaardigde van VTAK lid geworden van het bestuur van de stichting Nederlands Genootschap voor Landmeetkunde (NGL). Vanaf 1986 tot 1991 ben ik voorzitter geweest van het NGL. Tijdens mijn voorzitterschap zijn de volgende aansprekende initiatieven genomen:

- oprichting van de brancheorganisatie voor bedrijven in de landmeetkunde. Het was mijn initiatief en alle voorbereidend vergaderingen en ook de oprichtingsvergadering heb ik voorgezeten;
- aandacht aan de problemen van de geodetische opleidingen. We hebben vele besprekingen met de scholen en bedrijfsleven gevoerd om inzicht te krijgen in de problematiek. Tegenwoordig is deze problematiek nog urgent;
- instelling van een commissie van vooraanstaande geodeten die het NGL-bestuur gevraagd en ongevraagd adviseerden over landmeetkundige aangelegen heden waaraan in NGL-verband aandacht moest worden besteed.

Ik was uit hoofde van mijn functie van voorzitter van het NGL tevens voorzitter van de NLF-examens. De NLF-examens waren te onderscheiden in landmeetkundig technicus, landmeetkundig rekenaar, landmeetkundig tekenaar en landmeetkundig assistent.
Nadat ik het NGL-bestuur had verlaten ben ik op verzoek van het NGL-bestuur nog voorzitter geweest van een commissie die de problematiek rond de certificatie van geodeten heeft onderzocht en hierover heeft gerapporteerd aan het NGL-bestuur.

..en de eigen aanvullingen (vraag 7)

Toen ik werd gevraagd om voorzitter van het NGL te worden durfde ik die uitdaging aan te nemen, omdat ik veel bestuurlijke ervaring meebracht. Zo was ik 10 jaar voorzitter van een muziekvereniging, 10 jaar voorzitter van het schoolbestuur in Melick en 10 jaar voorzitter van de Roerstreek-mavo geweest. Bovendien was ik twee perioden gemeenteraadslid van de gemeente Melick-Herkenbosch geweest.
Nadat ik met de VUT was gegaan ben ik bij de Open Universiteit Nederland cultuurwetenschappen gaan studeren. Ik ben daar als Master of Arts afgestudeerd in 1997. Naast die studie en mijn functie als buitengewoon ambtenaar van de burgerlijke stand en als secretaris van de Limburgse Bond van Tamboerkorpsen (400 verenigingen en 20.000 muzikanten) was mijn tijd na de VUT toch goed gevuld. De genoemde functies hielden me van de straat.

Lijst van geïnterviewden 1986-2011

1986:	H. Bijlsma (ITC), ir. H.L. Rogge (ITC), prof. ir. G.F. Witt (Kadaster/TU Delft) en A. Scheffer (Kadaster)
1987:	prof.ir. A.J. van der Weele (ITC), prof.ir. G.J. Brouwer (ITC/TH Bandung/gem. R'dam/-Artillerie) en ir. B. Scherpbier (Kadaster/BPM)
1988:	R.J. Wit (Kadaster) en *prof.dr.ir. W. Baarda (Kadaster/TUDelft)
1989:	P. Feringa (Kadaster) en *Ir. E. Muller (Kadaster)
1990:	J. Outmans (Kadaster)
1992:	*prof.ir. C. Koeman (MD-RWS/UU) en *dr.ir. A. Waalewijn (MD-RWS)
1993:	*ir. E.J. Prins (Kadaster Aruba) en *ing. K. Koet (MD-RWS)
2005:	prof.ir. G.J. Bruins (TU Delft)
2006:	prof.ir. H.C. Zorn (ITC)
2007:	ir. W.C. Burki (Shell), ir. J.E. Pöttgens (Staatsmijnen), prof.ir. G.A. van Wely (WUR), prof.dr.ir. G.H. Ligterink (TU Delft), SbN. J.C. Kreffer (Hydrografie) en prof.ir. J.E. Alberda (TU Delft)
2008:	prof.mr.ir. J. Henssen (Kadaster), *ir. W.A. Claessen (Kadaster), prof.ir. J.C. de Munck (TU Delft), dr.ir. P. Richardus (WUR) en ir. W. van Gein (Hydrografie)
2009:	ing. B.M. de Bruin (Hengelo/NGL) en ir. J.B.K. Sonnenberg (Kadaster)
2010:	drs. P. Geudeke (Topografische Dienst), dr.ir. M. Tienstra (ITC/MD-RWS), prof.dr.ir. L. Aardoom (TU Delft) en *prof.dr.ir. M.J.M. Bogaerts (TU Delft)
2011:	ir. C. Zeillemaker (gem. R'dam), M.J. Scheele (Kadaster), J. Schoemakers (Kadaster/NGL) en ir. P. Sluiter (Shell)

*NB Van diegenen met een * voor de naam bestaat geen interview, maar een (auto)biografie.*

Honderd jaar landmeetkunde aan de Universiteit van Franeker 1636 – 1744 (2)

Henk Holsbrink

Inleiding
Er blijkt in Franeker een aantal hoofdpersonen een rol te spelen en wel Willem Loré en Von Uffenbach, die, zoals blijkt uit diens aantekeningen van 1710, het een en ander beschreef van Fullenius. Maar uiteraard ook over de instrumenten van de drie Franeker docenten, zoals deze destijds mede zijn vermeld aan het einde van de catalogus van de bibliotheek, die in de vorige bijdrage over de docenten Fullenius werd beschreven. Gedurende de periode dat de professoren Fullenius jr. en sr. alsmede Loré doceerden kwamen er vele instrumentele vernieuwingen tot stand. Loré speelde een beslissende rol in deze ontwikkeling.

Willem Loré
De derde docent in de landmeetkunde en wiskunde van de Franeker Academie in genoemde eeuw was Willem Loré, die in 1679 in Leeuwarden werd geboren. Zijn vader was voorzanger van de Waalse gemeente en gaf les in wiskunde en Frans. Gelet op dit feit en op zijn naam zou hij wel eens van Franse afkomst kunnen zijn. Omdat zijn vader op Willems 12e jaar overleed kwam hij in het Leeuwarder Weeshuis terecht, waar hij opviel door zijn leergierigheid en aanleg voor wiskunde. Eén van de regenten zorgde toen voor inschrijving aan de Franeker Academie.[1] Hij kreeg acht jaar les van Fullenius jr. en ontving zijn landmetersbul op 19 januari 1700. Hij kreeg zijn landmetersadmissie op 29 januari 1700 en werd op 10 februari 1706 tot landschapslandmeter benoemd.[2] In het Repertorium van Teeling werd vermeld dat hij in 1700 een aantal vestingplattegronden heeft vervaardigd. Loré heeft in 1706 een aantal metingen van veenland rond Kuikhorne uitgevoerd en in 1722 metingen verricht van landerijen onder Arum. In 1725 tekende hij een kaart op een schaal van 400 koningsroeden van de dijken van de Worstpolder bij Kuinre.[3] Nog later deed hij opnames van het Dokkumerdiep in 1729 en was hij opzichter bij de aanleg van de Koudumer slaperdijk in 1732 en de Zuricher slaperdijk in 1733. Hij was niet alleen een bekwaam opleider in astronomie, landmeetkunde, vestingbouwkunde, wiskunde en zeevaartkunde, maar had ook veel kennis van de bouw van dijken en sluizen. Door zijn veelzijdige kennis was hij betrokken bij de

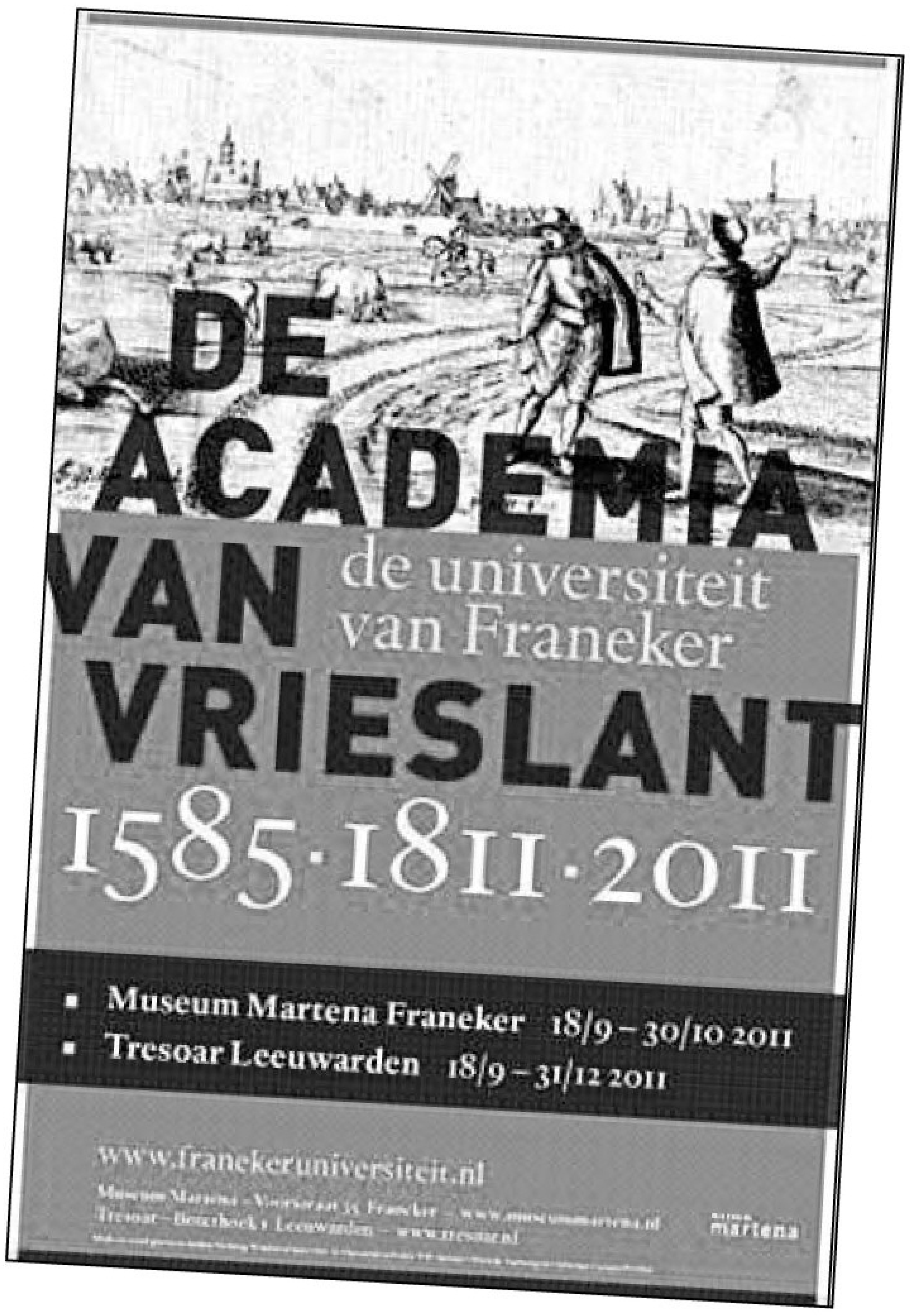

Was 2011 voor het Kadaster een positief kroonjaar, voor de Franeker Universiteit was het een negatief kroonjaar, maar met veel aandacht.

1 Wikipedia: J.W. de Crane
2 P.S. Teeling, Repertorium van Oud-Nederlandse Landmeters, Deel II, Apeldoorn 1981
3 Tresoar Leeuwarden, Fotocatalogus kaarten, enz., nummer 13

voorbereiding en uitvoering van de afsluiting van het Dokkumerdiep in de jaren 1723-1729; in Dokkumer Nieuwe Zijlen herinnert een gedenksteen nog aan zijn ontwerp. Bovendien was hij betrokken bij en in de uitvoering van andere Friese waterstaatswerken in het begin van de 18e eeuw, zoals de bedijking van de Nieuwe Bildtpolder.[4]

Willem Loré was niet alleen leerling, maar ook de protégé van Fullenius en werd daardoor mogelijk daarna, in zekere zin als autodidact, zijn opvolger als derde opleider. Dit bleek toen Loré, hoewel hij geen academische opleiding had voltooid, toch werd benoemd tot instructeur aan de Academie. Ook werd hij later toch als lector benoemd in de landmeetkunde en wiskunde. Zijn portret mocht dus niet in de Senaatskamer hangen, maar wel in de bibliotheek.

Hij gaf onder andere in 1736 wiskunde-onderwijs aan de jonge stadhouder Willem Karel Hendrik Friso (later stadhouder Willem IV). Mogelijk speelde de zich uitbreidende bibliotheek van de Universiteit een belangrijke rol in de ontwikkeling van Willem Loré.[5] Hierover het volgende: Na een wat aarzelende start van de opleiding van landmeters met de benoeming van Johannes Roggius tot de eerste hoogleraar, die werd opgevolgd door Adriaan Metius, rolde in 1601 de eerste catalogus van de bibliotheek van de pers.[6] Het was niet verwonderlijk dat destijds in de catalogus van de jonge bibliotheek van de Universiteit in 1601 nog weinig Latijnse of Nederlandse leerboeken in landmeetkunde konden worden opgenomen. Maar in de loop van de honderd jaar die in deze artikelenserie wordt beschreven zou dat aanzienlijk veranderen. Dat komt eveneens tot uitdrukking in wat ook in het vorige nummer van dit tijdschrift door middel van de beschrijving van het boekenbezit van Fullenius jr. werd vermeld. Hieruit blijkt dat er in de 17e eeuw een grote uitbreiding van het wiskunde-landmeetkunde-boekenbezit is gerealiseerd. Hierdoor kon mogelijk Loré uit nieuwe landmeetkundige boeken als van Dou, van Nispen en van Sems kennisnemen van nieuwe

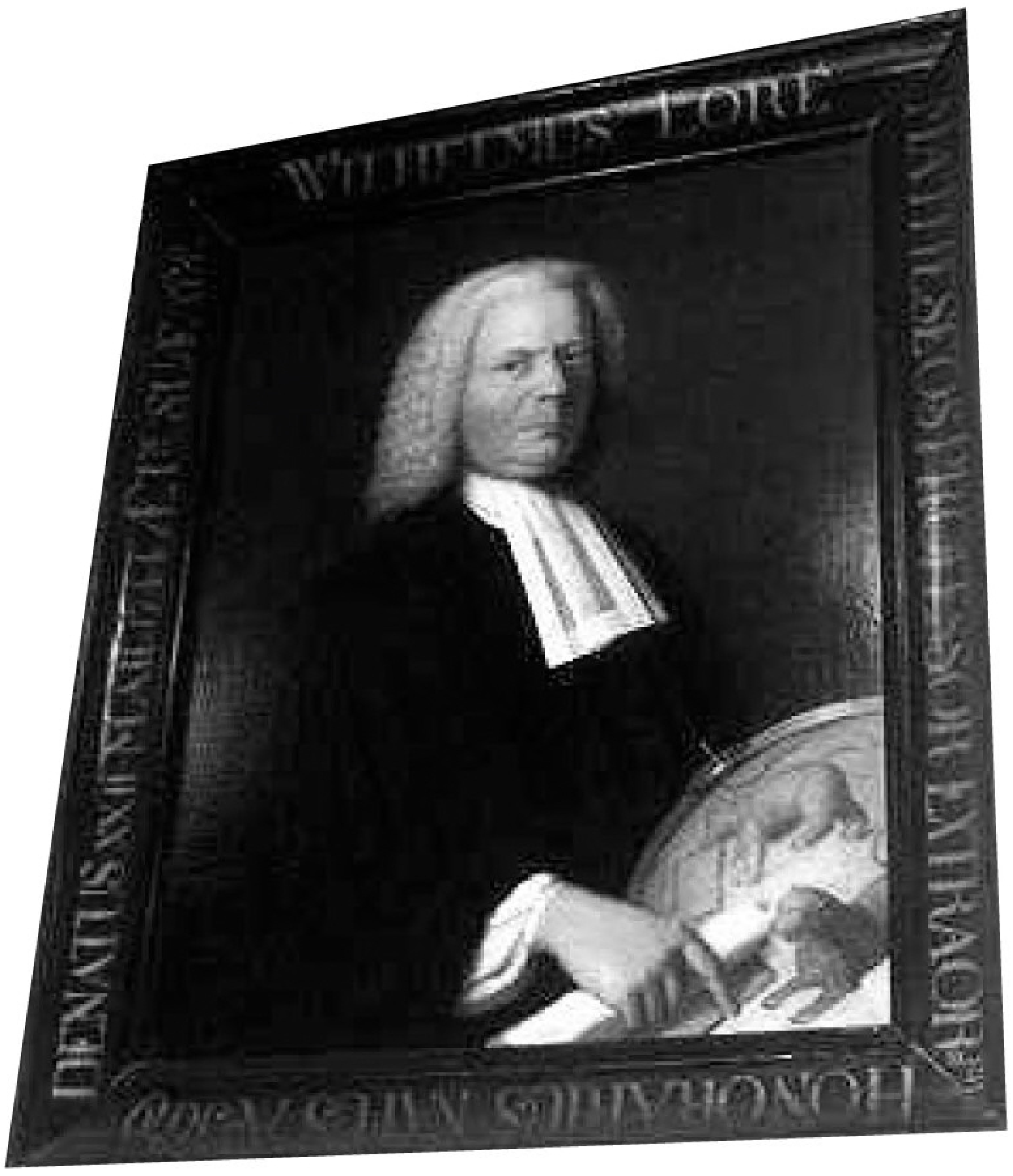

Portret van Willem Loré met rechtsonder een hemelglobe, door Bernardus Accama (foto auteur)

methoden, waardoor hij mede een beslissende rol in het vervaardigen van instrumenten kon spelen. Naast zijn normale werkzaamheden als lector in landmeetkunde en wiskunde stimuleerde hij toen ook instrumentmakers in hun ontwikkeling en gaf eveneens een aanzet tot de toegang van deze vaklieden en de afzet van hun producten tot aan het Stadhouderlijke Hof van Friesland toe.[7]

Willem Loré's loopbaan werd bekroond met de benoeming op 18 maart 1743 tot professor in de wiskunde extra-ordinair aan de universiteit van Franeker; hij overleed op 22 mei 1744 in de leeftijd van 65 jaar. Door Teeling werd in zijn Repertorium melding gemaakt van een in 1744 gehouden lijkrede.

Ene Zacharias Conrad von Uffenbach bezocht, zoals blijkt uit zijn aantekeningen, op 22 april 1710 in Franeker ook Willem Loré, oud 25 jaar, destijds op de Franeker Academie instructeur in wiskunde, krijgsbouw, sterrenkunde en landmeetkunde. Deze Von Uffenbach had belangstelling voor boeken, handschriften, munten, tekeningen en natuurkundige zeldzaamheden. Meermalen bezocht deze burgemeester en schepen van Frankfurt en reiziger-bibliofiel met zijn broer Friedrich Johann (eveneens

4 Encyclopedie van Friesland, Amsterdam/Brussel 1958
5 Wikipedia
6 Jacob van der Sluis, De academiebibliotheek van Franeker anno 1601, Franeker 2011
7 Fokko Jan Dijksterhuis, Hidden Recources. Paper for ESF Workshop, internet 2003

burgemeester en schepen van Frankfurt) op zijn tweede reis van december 1709 tot april 1711 Noord-Europa. Hierbij verzamelden zij tijdens hun bezoeken in Friesland interessante informatie over de wetenschappelijke wereld van de Academie van Franeker en de omgeving van Fullenius jr. Hij maakte van zijn reizen Duitstalige aantekeningen, die in 1853 in het Nederlands zijn vertaald door mr. Jacob Dirks en zijn gepubliceerd in De Vrije Fries, jaargang VI, van 1853.

Von Uffenbach

Deze Von Uffenbach had in Franeker een ontmoeting met de docent Willem Loré en schreef daar het een en ander over:[8]

'Den 22. April (1710), des morgens, bezochten wij den prae-lector in de meetkunde Loree (Willem Loré) (25). Deze is een nog jong man, van in de 20 jaren, te Leeuwarden als weeskind opgevoed, en die, zonder de Latijnsche taal in zijne jeugd geleerd te hebben, het in de mathematische wetenschappen zoo verre gebragt heeft, dat hij die met grooten toeloop alhier onderwijst. Het is een klein beleefd manneke, dat ons niet slechts eenen tamelijken voorraad mathematische boeken, maar ook werktuigen (meest uit de nalatenschap van Fullenius gekocht), vertoonde. Wat de boeken betrof, zoo waren het gedeeltelijk oude, het meest echter nieuwe Nederlandsche en Fransche mathematische schrijvers. Echter had hij ook het een en ander Latijnsch boek, welke taal hij nog altijd bezig is aan te leeren.'

Dat was wel wat verklaarbaar, omdat Loré geen academische vorming had gehad en het klaarblijkelijk voor zijn functioneren op de Academie noodzakelijk was het Latijn te beheersen.

'Instrumenten waren er vrij wat, maar meest gewone, die men tot onderrigt en betoog noodig heeft, zoo als allerlei kassen met cirkels, astrolabia, sphaerae alle zeer net, maar van eene eenigzins oude uitvinding, armillares, globen en dergelijke. De instrumenten waren alle zeer net, maar van eene engszins oude uitvinding. Het merkwaardigste daaronder was een kaartenpasser, om afstanden op landkaarten te meten. Van deze bedienen zich vooral de schippers, en zij zijn zeer gemakkelijk en gerijfelijk, omdat men ze in een oogenblik van voren met de vingers toedrukken, en van achteren met de hand openmaken kan. Bij de globen had hij ook eene hemel-kaart, in plano, deze bestond uit eene in koper gegraveerde plaat, zoodanig op bordpapier opgeplakt en te zamen gevouwen, dat men die gemakkelijk op reis konde medenemen. Voor zijn gebruik waren echter daaraan vastgehecht uitgesnedene, en op bordpapier afzonderlijk geplakte, cirkels, en wel zoo, dat men ze om kon draaijen, en daardoor hetgeen men verlangde, even als op eene echte globe, vinden kon.
Deze globen of kaarten werden gemaakt door eenen leermeester in de wiskunst te Amsterdam, genaamd van der Molen, onder dezen titel: Onderwys in het gebruyk van hemel globen Amsterdam bij Joh. Loots, in de nieuwe brugsteeg. Loré had nog verschillende soorten van deze globen in plano. Ook toonde hij ons eene bijzondere soort van vestingmodellen. Deze waren van gebakken groen en bruin geglazuurde aardene bolwerken en andere stukken worden eerst gevormd dan als pottebakkers werk gebakken, daarna geglazuurd en dan weder in den oven gedaan. Men kon op deze wijze zulke modellen van porcelein maken, die zeer net zouden zijn.'

Uit zijn aantekeningen bleek dat ook andere, niet-landmeetkundige onderwerpen in het contact met Loré werden besproken, zoals *"gezigtkunde, en glasblazen"*. Voorts tekende hij in het slot van zijn aantekeningen nog wat op over Loré:

"Hij was de ontwerper van de overdijking Van het Dockummerdiep en de nieuwe zijlen bij Engwierum, van den Koudummer slaperdijk, en de sluizen te en bij Galamadammen, van den slaperdijk bij Surig, enz. Stierf als buitengewoon hoogleeraar in de Wiskunde, den 22. Mei 1744"

Op latere leeftijd werd Loré op 1 juli 1743 toch nog benoemd tot "Extra-ordinaris Professor Mathesos", maar overleed dus daarna al snel, namelijk op 22 mei 1744 te Franeker. Hij werd in 1747 opgevolgd door Nicolaas Ypey (1714-1785).

Von Uffenbach en zijn overige aantekeningen

Von Uffenbach was op zijn reis vergezeld van zijn broer Friedrich Johannes en maakte, zoals

8 J. Dirks, De Vrije Fries, jaargang VI, Leeuwarden 1853

Houtsnede met gebruik van proportionaalpasser uit een Henrion-editie (www.computerhistory.org)

eerder werd vermeld, vele waardevolle aantekeningen; onder andere getuigt van hun reis het volgende reisschema:
"Na Kassel, Maagdenburg, Hanover, Lubeck, Hamburg, Bremen, Emden en vele daarbij gelegene plaatsen bezocht te hebben, betrad von üffenbach, op den 4. April 1710, onzen vaderlandschen bodem te Delfzijl."
Toen deze Von Uffenbach in 1710 de kerk in Franeker had bezocht, noteerde hij in zijn aantekeningen aldaar:
"Daar het pas vier uur was, zoo bezagen wij daarna nog de stads kerk en de groote menigte grafschriften. Zij zijn echter allen eenvoudig, en die op den grond zijn allen in blaauwe Zweedsche maar het meest echter op den grond, vindt men eene groote menigte grafschriften. Ik heb zelden meer in eene kerk gezien. De voornaamste zijn van Petrus Tiara, Sibrand Lubbertus, Adrianus Metius, Sixtus Arierius, Joannes Macrovius".
Ook noteerde hij in 1710: *"alleen vernamen wij, verscheidene gestorven waren, zoo ook Bernhard Fullenius, prof. matheseos, die schoone werktuigen, te Leeuwarden verkocht, heeft nagelaten."*
Hun reis werd opgedragen door hun uitgever, want uit een commentaar bleek: *"aan wien dan ook de uitgever, in 1753, hunne gezamentlijke reize opdroeg."*
Dat hij een liefhebber was van boeken werd nog eens bevestigd door een aantekening aldus: *"Niet minder dan 4000 banden bragt hij voor zijne boekerij mede terug (S.cxxvi)."*

Instrumentarium van Berhardus Fullenius sr. en jr., alsmede van Willem Loré

Dat Von Uffenbach in Franeker een ontmoeting had met Loré is op zijn minst interessant te noemen, want daardoor worden we inzake het gebeuren van de veiling van boeken en instrumenten van Fullenius jr. toch wel wat bevestigd. In dit hoofdstuk wordt op hun instrumentarium nader ingegaan.
Het instrumentarium van Berhardus Fullenius Sr: De weduwe van Berhardus Fullenius sr. schonk in 1664 het instrumentarium van wijlen haar man aan de Academie van Franeker. De lijst van instrumenten werd opgemaakt na haar overlijden en voorts door professor A. de Grau vastgelegd op 25 aug. 1664 op de eerste bladzijde van het "Diaterium Academie ab A1664 ad 1683", aldus:[9]
"En dat de … mathematica volgens … van de heer de Graw van de weduw van B. Fullenius overgegeven … soude worden geregistreerd", en wel omschreven als volgt:

1 Sextant Circuli Major cum pedamanto
(Grote cirkelvormige sextant met voet)
2 Duo Globi Majores
(Twee grote globes)
3 Planisphaerium
(Hemelkaart)
4 Linia proport
(Proportionaal liniaal)
5 Arcinius proport
(Proportionaal passer)
6 Lamelba Cuprea rudis
(Dunne, ruwe koperen plaat)
7 Duo Astrolabia Calest Cupra
(Twee koperen Astrolabia)
8 Liguisis Circeus major
(Groot rond instrument)

onderstondt
A de Graw
In kennisse van mij
J. Kroll

9 Tresoar Leeuwarden, Toegang 181 "Diaterium Academie ab A1664 ad 1683"

Nummer 3, de hemelkaart, komt ook voor in de eerder geciteerde aantekeningen van Von Uffenbach, zodat we zeker kunnen weten wat een *Planisphaerium* is: *"Bij de globen had hij eene hemelkaart"* enz. A. de Grau was hoogleraar aan de Franeker Universiteit in filosofie en wiskunde van 1659-1683 en als zodanig opvolger van Fullenius sr.

Het Instrumentarium van Berhardus Fullenius jr: Uit de in het vorige hoofdstuk al genoemde catalogus blijkt dat op de bladzijden 73 t/m 76 van dit werkje van anno 1709 de 62 instrumenten van Bernhardus Fullenius jr. werden beschreven. Opvallend is het instrument nummer 57 "Radius Astronomicus" van Metius.
De lijst van instrumenten uit de catalogus luidt aldus:

" INSTRUMENTEN so in KOPER als HOUT, tot de kunst der MATHESIS behoorende"

1 Een globe met sijn toebehooren enz.
2 Generaal *Systema* van Copernicus.
3 Particulier *Systema* van den selfden.
4 *Shaera artificialis* in Kooper met een Compas onder op den Horizont.
5 *Globius terrestris cum Circulis aeneis artificialibus.*
6 Vier *Astrolabia Catholica aenea;* doch elk van sonderling gebruik.
7 Een kooper *Quadrant* verdeeld in Graden, Minuten en Secunden.
8 Een *Astrolabium* met een Compas.
9 Een kooper *Octans* met een Compas.
10 Een *Astrolabium* met sijn Stok; Ketting en verdere Toebehooren.
11 Een *Astrolabium*, verdeeld, met Sonnewyser en Compas.
12 Een *Idem* op deselfde wyse.
13 Een *Idem* in een kooker.
14 Twee Stiermans *Astrolabia*.
15 Noch een *Astrolabium*
16 Een *Idem.*
17 Een koopere plaat tot het drukken van een *Astrolabium,* met noch twee andere Plaaten.
18 Twee *Astrolabia* met halve Ronden.
19 Drie curieuse Proportionaal Linealen, in kooper.
20 Vier houtene Proportionaal Linealen welke ene met kooper beslaagen is.
21 Een Proportionale Passer.
22 Drie Schaal-Passers, waar onder een houtene.
23 Een kooper Transporteur.
24 Vier Winkelhaaken.
25 Twee koopere Pleinschalen, curieus verdeeld.
26 Ses Uur-Ringen
27 Een Nurenberger Sonne-wyser, seer curieus, in silver.
28 Twee koopere en twee houtene Instrumenta *Astronomica,* om de uuren des nachts aan de Sterren gewaar te worden.
29 Een kooper *Quadrant.*
30 Drie houtene *Quadranten.*
31 Een *Idem* draajende op zijn *Horizont.*
32 Noch een *Idem* met een verdeelde kopere boog.
33 Een Graad-boog.
34 Een Maan-wyser
35 Een ronde Vergroot-Spiegel.
36 Twee stok-reekeningen.
37 Een Wyn-Royers stok
38 Een curieuse Engelse Verre-kyker lang negen en een halve voet : met vijf glasen.
39 Een *Idem*, lang seven voet met drie glasen.
40 Een blikken Verre-kyker, lang zes voet en drie duim; in een kooker.
41 Een *Idem,* lang vier en een half voet met drie glasen.
42 Een *Idem,* lang vier voet en negen duim met twee glasen.
43 Vier Verre-kykers.
44 Een kleine *Tubus Opticus,* in welke sich de Voorwerpen menigvuldig vertoonen.
45 Een Tubus Opticus, lang vier voet en twee duim
46 Een *Idem,* lang vier voet en twee duim.
47 Een *Microscopium,* in een kooker.
48 Vier Magneet steenen.
49 Een *Compas,* in een kas.
50 Een Instrument tot de Perspectijf behoorende.
51 Een groot houten *Astrolabium.*
52 Een Water-pas.
53 Een Constapels Instrument, ofte, tot diergelijk gebruik.
54 Een konstig Horologie; aanwysende den loop van Planeeten, Op en Afgaan van de Maan; Dagen en Maanden, &c.
55 Twee Glooben, so aard, als Hemelkloot;

van de grootste soorte, 28 duim in haren Diameter: seer curieus, met wassene Dek - kleeden over deselve.

56 Twee groote houtene Quadranten, met koopere plaaten op de kanten beslaagen; curieus verdeeld, met een groot Pedestall.

57 Een groot houten *Radius Astronomicus* van Metius.

58 Eenige oude Mathematische Instrumenten, so, *Sphaerae,* als Aard en Hemel Globen; en andere, van verscheyden gebruik

59 Verscheidene Linealen.

60 Maan en Eclyps-Wijser, met desselfs gebruik daar by, door van der Moolen.

61 Een Instrument-kas met twee glasene Deuren.

62 Drie Weer-glasen, so *Hermo-Meters* als; *Baro-Meters*, welker ene seer curieus is

Veel instrumenten uit deze opgave, zoals astrolabia en kwadranten, hebben bekende namen en behoeven geen verdere uitleg. Een aantal van de beschreven instrumenten is voor landmeters van deze en de vorige twee eeuwen echter onbekend, ze werden al niet meer in deze eeuwen gebruikt. Nummer 21, een Proportionale Passer, is een rekenwerktuig waar in 1618 al een boek over verscheen.[8] Hij wordt ook vermeld in de recente beschrijving van een door Museum Boerhaave verworven dubbelportret van een onbekende meester.[9] De linkerhand van de dame rechts op het dubbelportret rust op een proportionaalpasser. Eind 2011 nog adopteerde een familie een proportionaalpasser uit dat museum (zie de rubriek Historisch Nieuws).
Voorts is het bijzonder dat onder de instrumenten als nummer 36 ook twee “stockrekeningen” zijn genoteerd. Deze “stocken” werden gebruikt om volgens de methode die Joh. Napier had ontwikkeld wat efficiënter en nauwkeuriger te kunnen cijferen. Adriaan Metius heeft in de Nederlandse uitgave van zijn werk van 1633 “Manvale enz” deze methode in het vierde capittel “Stockrekeninge of Rabdologia” in 17 bladzijden uitvoerig beschreven.[10]

MUSYC - instrumenten
Na deze opgave van geodetische instrumenten volgt een lijstje van de muziekinstrumenten van Fullenius jr., bestaande uit:
‘Een groot Clave Symbal, met een Voet, door Andr. Rutgerus. Een *Clave Cordium.* Een *Idem.* Een *Spinetje,* seer curieus. Twee Trompetten *Marin*. Een Viool de Bas, van Jan Boumeester. Een Cyther. Een Kryterke. Een geheel Accoord Fluiten, in ses onderscheidene Fluiten bestaande. Een Viool van Hendrik Jans.

KONSTPRENTEN
van allerhande soorte, so in de swarte als in de Teikenkonst:
Dit kleinste hoofdstukje uit de catalogus beschrijft in een aantal posten de verzameling kaarten van junior, waarvan hier twee worden geciteerd, aldus:

10 *De drie deelen van Friesland, als Oostergoo, Westergoo en Sevenwouden, door P: Schotanus .*

11 *Verscheidene Kaarten van byna alle gewesten des Weerelds, Koningrijken Republijken etc.*

Hieruit blijkt dat de bescheiden kaartenverzameling van Fullenius jr. bestond uit handgetekende en gedrukte kaarten. Het is merkwaardig dat in de catalogus van 1709 deze drie “goënkaarten” als nummer 10 werden genoemd.
In het contract dat Gedeputeerde Staten van Friesland in 1695 sloten met Bernardus Schotanus werd onder punt 2 overeengekomen dat ook “de kaerten van Oostergo, Westergo en Sevenwolden” deel zouden gaan uit maken van de uit te geven atlas. Bij het verschijnen in 1698 van de bekende Schotanus-atlas ontbraken echter deze kaarten, aldus J. Keuning in zijn bijdrage over Bernhardus Schotanus a Steringa.[11] Maar in een verklaring in het voorwoord van de heruitgifte van de (atlas)-kaarten van Vegelin van Claerbergen blijkt dat in 1715 de koperplaten van de drie kaarten nog niet geheel gereed bleken te zijn, toen Francois Halma, met een aantal andere, de zeven koperen platen van de drie “go-en” in ontvangst nam.

8 D. Henrion, Usage du compas de Proportion, Paris 1618
9 Geo-Info 2011-7/8, p. 33 en DHC 2011-3 p. 86
10 A. Metius, Manvale.., Amsterdam 1633
11 J. Keuning, De Vrije Fries 42e deel, 1955

Ook Halma drukte in zijn Schotanus-Halma-atlas in 1718 deze drie kaarten niet af. Welke kaarten in de catalogus vermeld werden is niet geheel duidelijk; het kunnen, zo lijkt het, derhalve niet de drie “go”-kaarten van Bernardus Schotanus geweest zijn. Met deze opgave van de “Konstprenten” besluit deze catalogus.

Samenvatting
Al met al blijkt uit het gedeelte “Instrumenten” en uit de “Aantekeningen” van Von Uffenbach dat genoemde docenten beschikten over een rijke bibliotheek en een omvangrijk en gevarieerd instrumentarium om hun studenten ook praktisch het noodzakelijke onderricht te verschaffen. Het geheel van deze bijdrage overziende, is het toch wel verwonderlijk dat na het overlijden van Metius in 1635 meer dan honderd jaar lang, vanaf de komst van Fullenius sr. in 1636 tot aan het overlijden van Loré in 1744, astronomie, landmeetkunde, vestingbouwkunde, wiskunde en zeevaartkunde in Franeker werden gedoceerd door docenten van in oorsprong buitenlandse komaf.

Ten slotte dank aan mijn kleindochter Rixt Holsbrink, studente rechten in Groningen, die zo goed mogelijk voor de vertaling heeft gezorgd van de Latijnse benamingen van de instrumenten van Fullenius sr.

In memoriam ir. G.L. Strang van Hees (1932-2012)

In Delft overleed op 31 januari ir. G.L. Strang van Hees, oud-hoofddocent aan de Faculteit der Geodesie van de Technische Universiteit aldaar. Voor de gravimetrische geodesie was hij in en buiten Nederland decennialang aanspreekpunt. L. Aardoom schreef over hem een In memoriam in Geo-Info 2012-3.

Varia: hoe oud is de theodoliet?

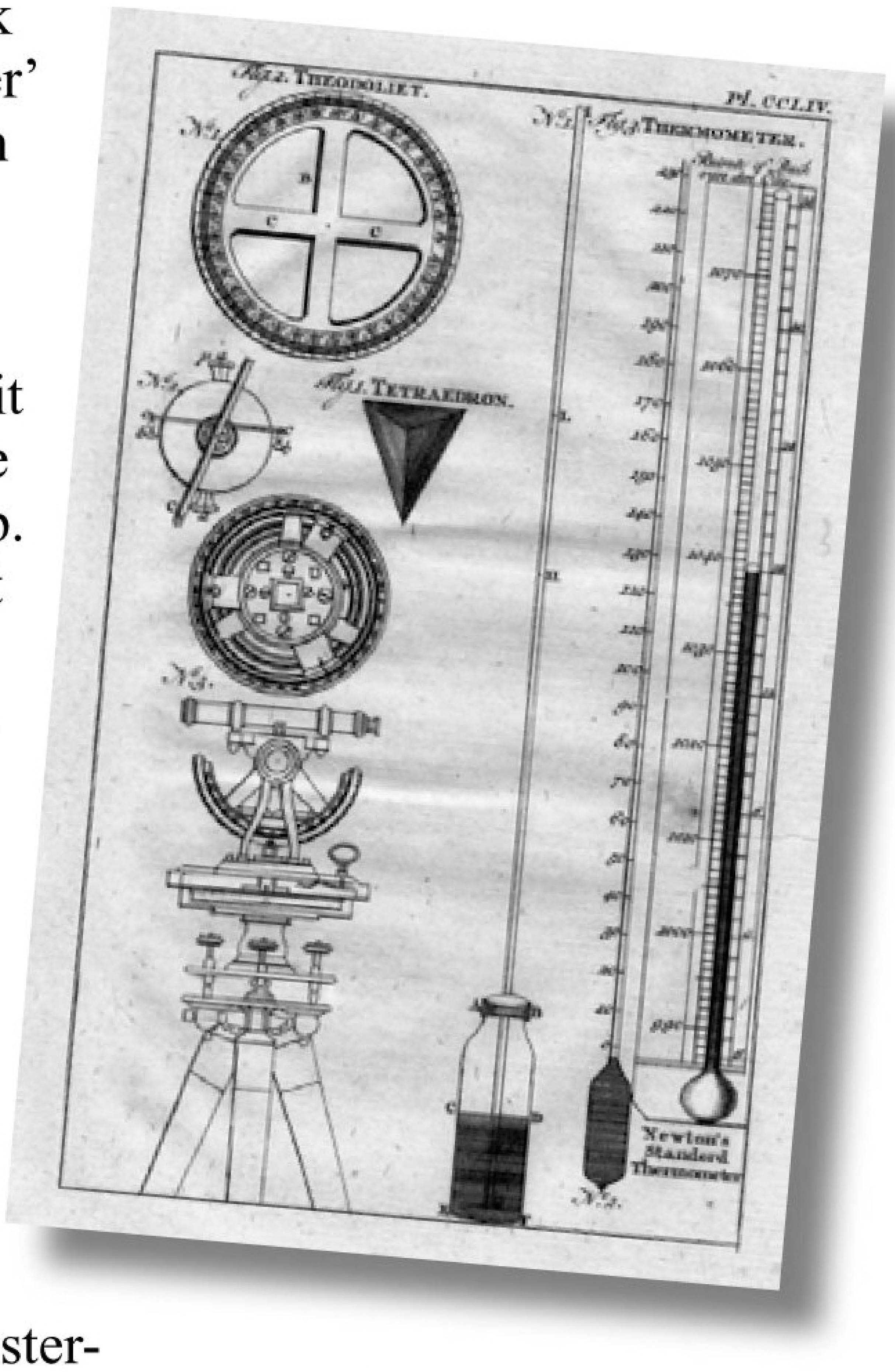

Het handboek ‘De landmeter’ van Pouls van 1997 somde in deel 7 de hoekmeetinstrumenten uit de 17de en de 18de eeuw op. De theodoliet mankeerde nog in die rij. Intussen is gemakkelijk op internet te vinden dat Museum Boerhaave bijvoorbeeld een theodoliet heeft van Amsterdammer Benjamin Ayres uit de periode 1725-1775. Toch zeggen enkele ‘gelukkig’ bewaarde fysieke exemplaren van voor 1800 minder over de verspreiding van een instrument dan literatuur van toen. In Amsterdam gaf S.J. Baalde in 1770 het ‘Nieuw en Volkomen Woordenboek van Konsten en Weetenschappen’ van Egbert Buys uit. C.J. de Huyser maakte er gravures voor. Platen daaruit staan anno 2012 op eBay te koop bij The Prints Collector. Naast gravures met Jacobsstaf en dergelijke is plaat CCLIV interessant voor dit doel. Deze bevat drie objecten: een tetrahedron, een theodoliet en een thermometer. Van die ‘merkloze’ theodoliet bevat de gravure (10,5 x 17,5 cm) links wel vier illustratieve afbeeldingen. Is de theodoliet een 18de eeuws instrument of niet?

Adri den Boer

Historisch nieuws

Werkgroep op zoek naar beeldmateriaal
De stichting De Hollandse Cirkel heeft als doel het bevorderen van de belangstelling voor het verleden van de geodesie. In dat kader houdt de werkgroep Geodetisch Beeldmateriaal van de Hollandse Cirkel zich bezig met het opsporen en inventariseren van historisch geodetisch beeldmateriaal. Daartoe zijn de afgelopen jaren vele geodetische bedrijven en instellingen benaderd, wat inmiddels geresulteerd heeft in een grote hoeveelheid materiaal. Sinds oktober 2010 is een beeldbank geplaatst op de website www.hollandsecirkel.nl en inmiddels is het voorhanden zijnde materiaal, zoals video's, films, foto's en dia's, deels gedigitaliseerd en middels de beeldbank voor iedereen digitaal ontsloten. Echter, de werkgroep Geodetisch Beeldmateriaal is er van overtuigd dat binnen de geodetische bedrijven en organisaties, maar ook bij (oud-)werknemers en particulieren nog veel meer uniek beeldmateriaal verborgen ligt. Daarom wil de werkgroep eenieder bij deze oproepen het in zijn of haar bezit zijnde historisch geodetisch beeldmateriaal ter beschikking te stellen om te digitaliseren en op te nemen in de beeldbank. Het materiaal blijft uiteraard uw eigendom. We willen u wel vragen om bij aanlevering van foto's, dia's, video's of films zoveel mogelijk gegevens te vermelden. Om u een beeld te geven van het soort materiaal dat wij zoeken, en de voorwaarden waaraan dit bij voorkeur dient te voldoen, nodigen wij u graag uit de beeldbank op de website van De Hollandse Cirkel te bezoeken. U vindt de knop "beeldbank-dhc" in het rijtje links op de startpagina. Mocht u nog vragen hebben dan zijn wij graag bereid deze te beantwoorden (via contactformulier).
(Henk Leenders, voorzitter werkgroep)

'Groot Vermeil' voor geodetische postzegels
In nummer 2011-3 van dit tijdschrift is op p. 67 melding gemaakt van de expositie uit de geodetische postzegelverzameling van Wim Meens op ASTA-PHIL in Beek (L). Hij verwierf daarmee het 'Groot Vermeil' oftewel de 2e prijs. In het dagblad De Limburger van 31 oktober 2011 leidde dat tot deze passage: 'Of wat te denken van de verzameling over geodesie? Het woord zelf nodigt niet echt uit tot kijken, maar wie dat wel doet ontdekt als Columbus in zijn hoogtijdagen een geheel nieuwe wereld. Die van de landmeetkunde. Globaal vanaf de stelling van Pythagoras tot en met de uitvinding van het global positioning system (gps).'

Landmeters en rijksmateriaal in BHIC
Het Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC) zette vier eeuwen kaarten online; zoeken naar 'landmeter' onder www.bhic.nl/kaarten geeft 359 treffers en lijsten met vakgenoten. Illustratief zijn verder ook hier weer voorbeelden dat regionale historische centra plaatsgebonden rijksmateriaal bewaren: '150 - 155 Luchtopnamen van het weg tracé Rosmalen- Oss. Gedeelte Nuland. In kader van onderzoek door Rijkswaterstaat reconstructie en ombouw tot autosnelweg. Gerealiseerd in 2006. Copyright. KLM Aerocarto. Datering: 1985.' Het BHIC had trouwens onder foto's ook al wat landmeters. Een opname van rond 1991 heeft het curieuze bijschrift 'Landmeters zoeken met apparatuur op vouwfietsen naar verzakkingen van de bodem.'
(Adri den Boer)

Landmeters in Rijckevoort ca 1991 (foto: Ed van Alem, nr GLD10340 in BHIC)

Nieuwe expositie navigatie-instrumenten (www.hetscheepvaartmuseum.nl)

Het Scheepvaartmuseum in oktober heropend

‘Tegenwoordig vinden we dankzij satellieten eenvoudig de weg. Vroeger was navigeren veel moeilijker, zeker op zee. De expositie De Navigatie-instrumenten laat zien hoe vindingrijk de mensen toen waren. Tot in de vorige eeuw waren schepen nog afhankelijk van de zon, maan en sterren om de locatie te bepalen. Met de eerste navigatie-instrumenten bepaalden zeelui hoe noordelijk of zuidelijk ze zich bevonden. Astrolabia, graadstokken en davidskwadranten werkten allemaal volgens hetzelfde principe: ze konden de hoek meten die de zon of een ster met de horizon maakte. Toen de rol van de scheepvaart steeds belangrijker werd, groeide de behoefte aan preciezere plaatsbepaling. De octant en sextant werden uitgevonden. Deze hadden hetzelfde principe, maar werkten veel nauwkeuriger dan hun voorgangers. Het Scheepvaartmuseum heeft een schitterende collectie navigatie-instrumenten, waaronder verder ook diepte- en snelheidsmeters en natuurlijk kompassen. Veel instrumenten zijn een lust voor het oog, allemaal prikkelen ze de nieuwsgierigheid.’
(www.hetscheepvaartmuseum.nl)

Ook luchtfotocollectie bij failliete Aviodrome

‘Sinds januari 2003 is een deel van het voormalige luchtfotografiebedrijf van KLM Aerocarto ondergebracht bij het Nationaal Luchtvaart-Themapark Aviodrome op de luchthaven Lelystad. Fotografen van dit onderdeel van de Aviodrome, dat nu als Aviodrome Luchtfotografie door het leven gaat, bevinden zich al sinds 1921 vrijwel dagelijks boven het steeds wisselende landschap van Nederland en de omringende landen. In de loop der jaren is een unieke collectie foto's ontstaan die nog steeds uitgebreid wordt.’
(…)

‘De Aviodrome heeft in zijn archief meer dan 300.000 foto's, waaronder de oudste luchtfoto's van Nederland uit 1909 en vele foto's van de Nederlandse en internationale luchtvaart. Ook het archief van het voormalige KLM-Aerocarto, met vele tienduizenden luchtfoto's van 1921 tot nu, is voor belangstellenden beschikbaar.’
(www.aviodrome.info)

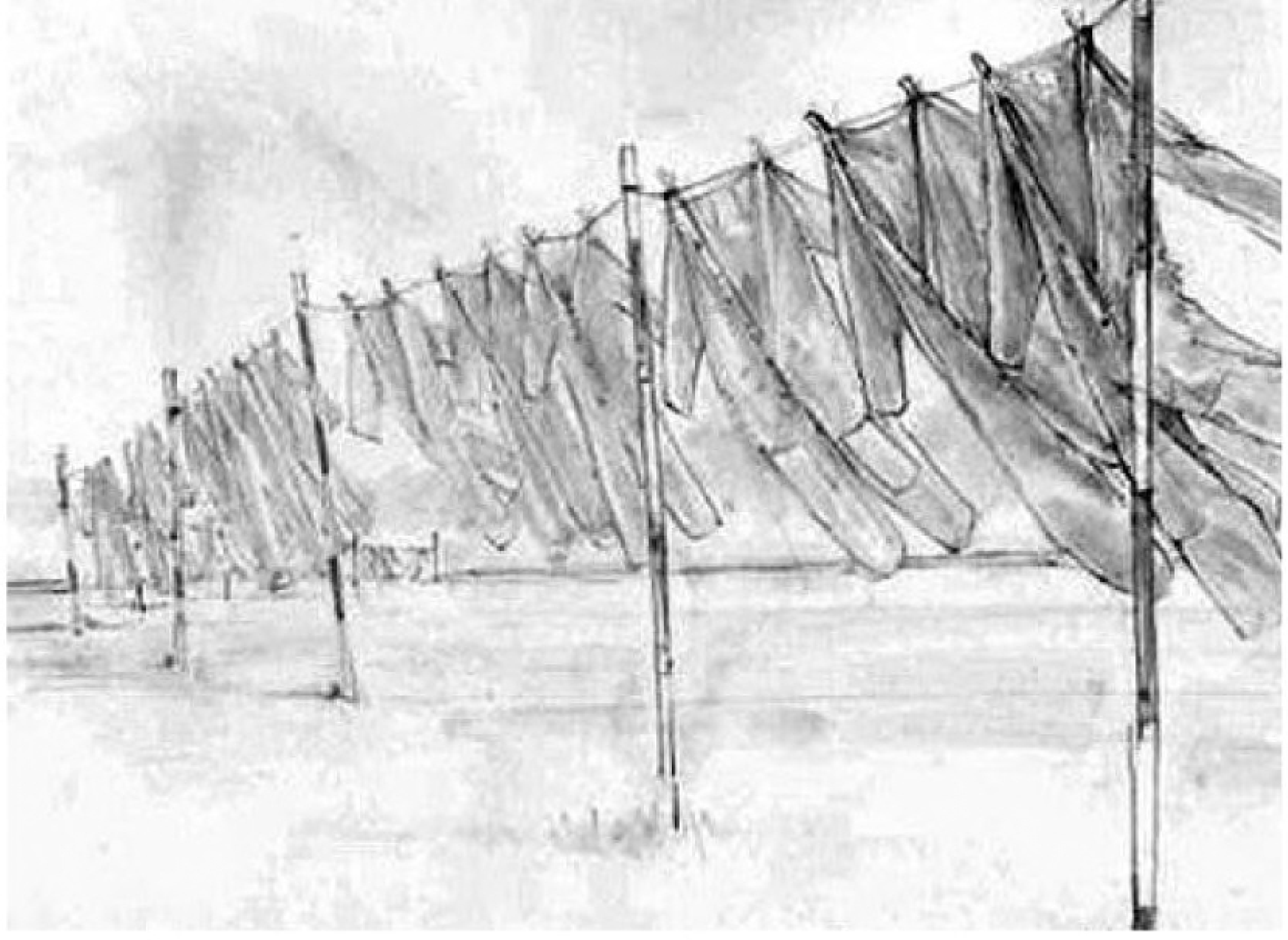

Waslijn met 1200 overalls en 218 jalons te Leiderdorp (www.lakenhal.nl)

Landmeters in de kunst
'Het derde Utopisch Nest-project zal binnenkort worden onthuld. Hiervoor liet beeldhouwer Frank Halmans zich inspireren door Platteland als Podium van De Veenfabriek. In zijn installatie op de grens van stad en platteland komt de wereld van de boeren en de hen bedreigende landmeters op een dramatische manier samen. Het beeld is een vleesgeworden confrontatie tussen de oprukkende stad en de bedreigde boeren en wordt in de openbare ruimte getoond. (…) Voor Platteland als Podium onderzoekt Halmans in verschillende voorstellen de leef-, en werksituatie van de moderne boer. Het eerste project betreft een lange waslijn in een polder die is opgehangen aan rood-witte piketpalen. Aan de waslijn hangt een grote hoeveelheid blauwe en groene boerenoveralls die als windzakken opbollen in de wind.'
(www.lakenhal.nl en www.frankhalmans.nl, 2011)

Waar bleven landmeters in de kunst?
Kunstplaatjeshandelaars met websites als www.bridgemanart.com, www.kunstkopie.nl en www.1st-art-gallery.com bieden mooie reproducties aan van: Jacob van der Sluys, Portrait of a Land Surveyor. Uiteraard komt deze kunstenaar voor in de databank RKDartists. Hij leefde in Leiden van ca. 1660-1732. De Londense galerie met als webstek www.johnnyvanhaeften.com was de bron voor superhandelaar Bridgeman Art Library in Londen. Van Haeften, bij wie hij nu mankeert in de 'inventory', schijnt hem dus recent te hebben verkocht. Wie helpt met opsporen, of aan welke DHC-donateur was die verkoop? Dezelfde vraag geldt voor een modern olieverfschilderij (16 x 17 cm) uit 2004 van Rob van Haandel (geb. Delft 1968). De toelichting daarvan op de site www.artolive.nl: *'de landmeter, in weer en wind aan het werk, veel aan het meten, veel in keten'.*
(Adri den Boer)

Landmetersportret van Jacob van der Sluys (www.bridgemanart.com) en Rob van Haandel (www.artolive.nl)

Museum Boerhaave gered
Zoals in dit tijdschrift al aan de orde kwam moest Museum Boerhaave (56.000 bezoekers in 2011) vorig jaar eenmalig € 700.000 extra eigen inkomsten verkrijgen om sluiting voor het publiek af te wenden. Dat is zelfs zonder DHC-inbreng gelukt, zodat op 31 december - de verjaardag van Herman Boerhaave- in Leiden de vlag uit kon: men had toen € 1.000.000 aan extra inkomsten! De bijna laatste 'klap' van € 128.000 gaf een diner met benefietveiling door Alexander Pechtold in de Pieterskerk, zeg op het graf van Snellius, op 15 december. Voor de veiling hadden diverse verzamelaars en andere vrienden van het museum tientallen antieke objecten ter beschikking gesteld die in het verlengde lagen van de collectie van Museum Boerhaave. Een theodoliet bijvoorbeeld bracht € 700 op en een transversaalschaal € 350. De omschrijving van dit laatste object op de webstek van het museum: 'De transversaalschaal is een hulpmiddel om op een kaart precies afstanden te bepalen. Met een tweepuntige passer zet je

Voor Museum Boerhaave door Pechtold geveilde theodoliet en transversaalschaal (www. museumboerhaave.nl)

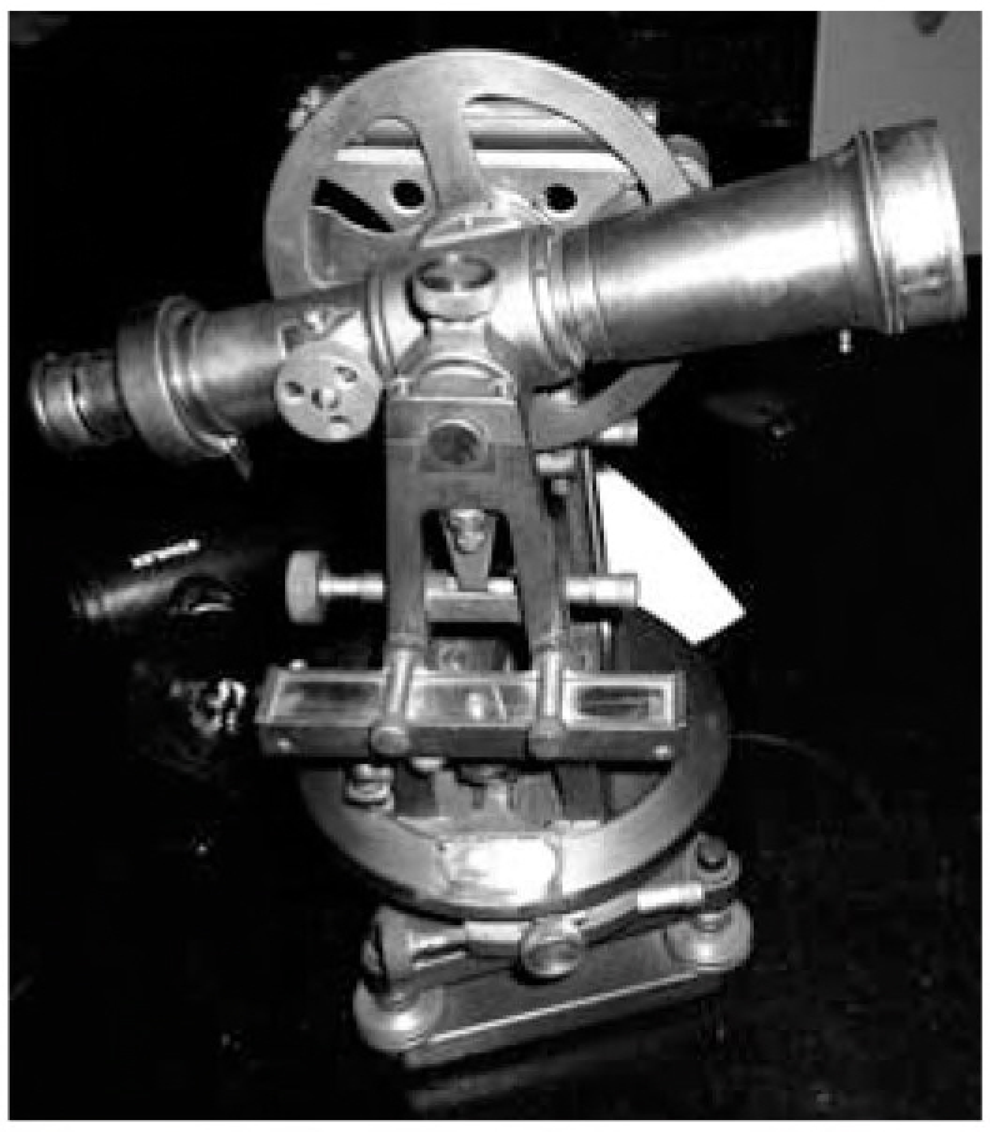

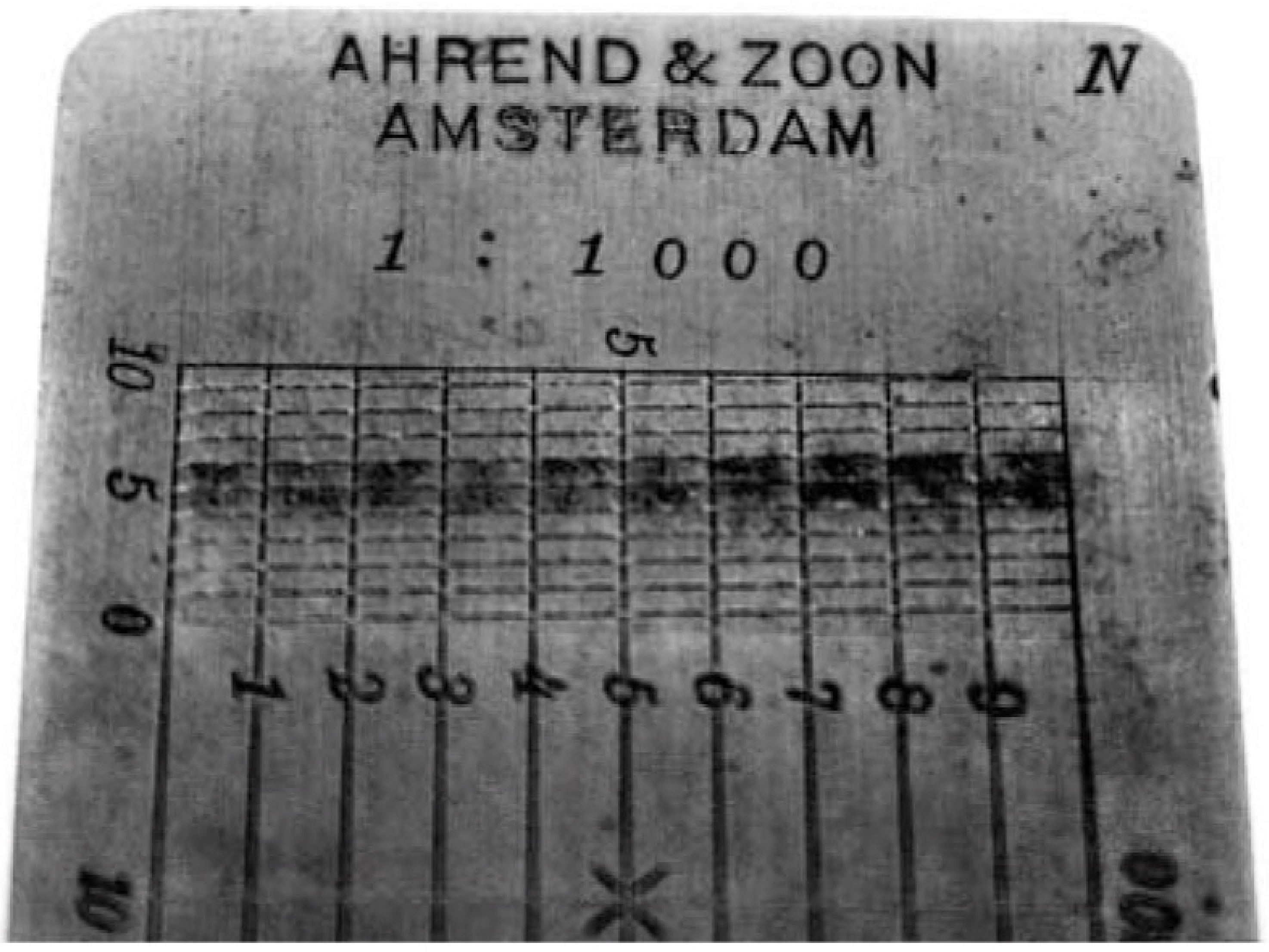

de te meten afstand vast. Vervolgens wordt de passer op de transversaalschaal geplaatst en kan de tekenaar de gemeten afstand aflezen. Hiervoor plaatst hij de ene passerpoot aan de uiterste rand van de schaal. De andere steekt dan over de gegraveerde lijnen. De eerste aflezing is vervolgens grof: de passerpoot steekt voorbij de 10 of 100 meter, wat zoveel wil zeggen dat de afstand tussen de 10-20 of 100-200 meter ligt. Vervolgens kan een goede gebruiker de passer heel precies langs de gegraveerde lijnen laten glijden om de afstand tot op de meter nauwkeurig vast te stellen.'
Uit de eigen collectie van het museum werden onder andere geadopteerd een Jacobsstaf (dr. Anton Peters) en een proportionaalpasser van Hoevenaer (fam. Pieters).
(Adri den Boer)

Over landmeter Samuel Holland bij Pauw en Witteman

Landmeter Samuel Holland, Deventer 1729 - Quebec 1801 (www. diederikvanvleuten.nl)

'Gisteren sprak ik aan tafel bij Pauw en Witteman over de landmeter Samuel Holland (1729-1801), die aan James Cook (1728-1779) de beginselen der driehoeksmeting en kustkartering bijbracht (http://omroep.vara.nl/media/82400). Ik schreef een tweetal artikelen over deze Samuel Holland voor Cook's Log, het lijfblad van de Captian Cook Society en vorig jaar gaf ik voor diezelfde Society een lezing over het leven van Holland. Deze artikelen zijn terug te vinden op de tekstenpagina van mijn website. Voor de liefhebbers.'
(www.diederikvanvleuten.nl, 30 november 2011)

Gelderland en Krayenhoff
'Iedereen die een voet op het fort zet vraagt zich af wie er vroeger op dit prachtige forteiland woonde. Bij het zien van de voormalige gevangenis, apotheek of 'waschruimte' doemen er vele vragen op. Wat is er leuker dan om generaal Krayenhoff tot leven te roepen en hem te vragen de fortverhalen zelf te komen vertellen. De provincie Gelderland maakt het met een bijdrage van 30.000 euro mogelijk dat de generaal via de iPhone op kan duiken. Met hem komen ook de 'waschvrouwen en officieren' weer tevoorschijn. Met behulp van augmented reality ga je de strategische werking van de Nieuwe Hollandse Waterlinie begrijpen: waarom staat dit fort hier? wat is de functie van elk gebouw? GeoFort is blij dat oud-militairen en ex-docenten willen helpen bij het nieuw leven inblazen van deze oude fortverhalen.'
(E-Nieuwsbrief GeoFort, december 2011)

Historisch Landmeten in een nieuw jasje
'Het fort is in 1875 met paardenkracht gebouwd en met kettingen ingemeten. Het waren echt andere tijden, want de fortwachter verdiende slechts 35 cent (in guldens) per week en moest zichzelf bedruipen met eigen moestuin en paling uit de fortgracht. Nauwkeurige kaarten maakten het mogelijk om te bepalen welke polders onder water gezet konden worden. Dit waren strikt geheime kaarten voor de Duitsers en Fransen. Op de openbare kaarten waren de forten weggepoetst. Het lijkt wel GoogleEarth... GeoFort komt

met een nieuw lespakket waarin leerlingen aan de slag gaan met historische opdrachten op het gebied van landmeten en kaartlezen. In deze historische context wordt wiskunde spannend en raak je gefascineerd door het prachtig staaltje geopolitiek wat de Nieuwe Hollandse Waterlinie was. De ontwikkeling van het lesmateriaal wordt mogelijk gemaakt door een bijdrage van 30.000 euro van de provincie Gelderland.'
(E-Nieuwsbrief GeoFort, december 2011)

Vakhistorie in Geo-Info
In nummer 2012-1 van Geo-Info verscheen van Adri den Boer het verslag 'Blauwdruk van de Grachtengordel' over de onthulling van

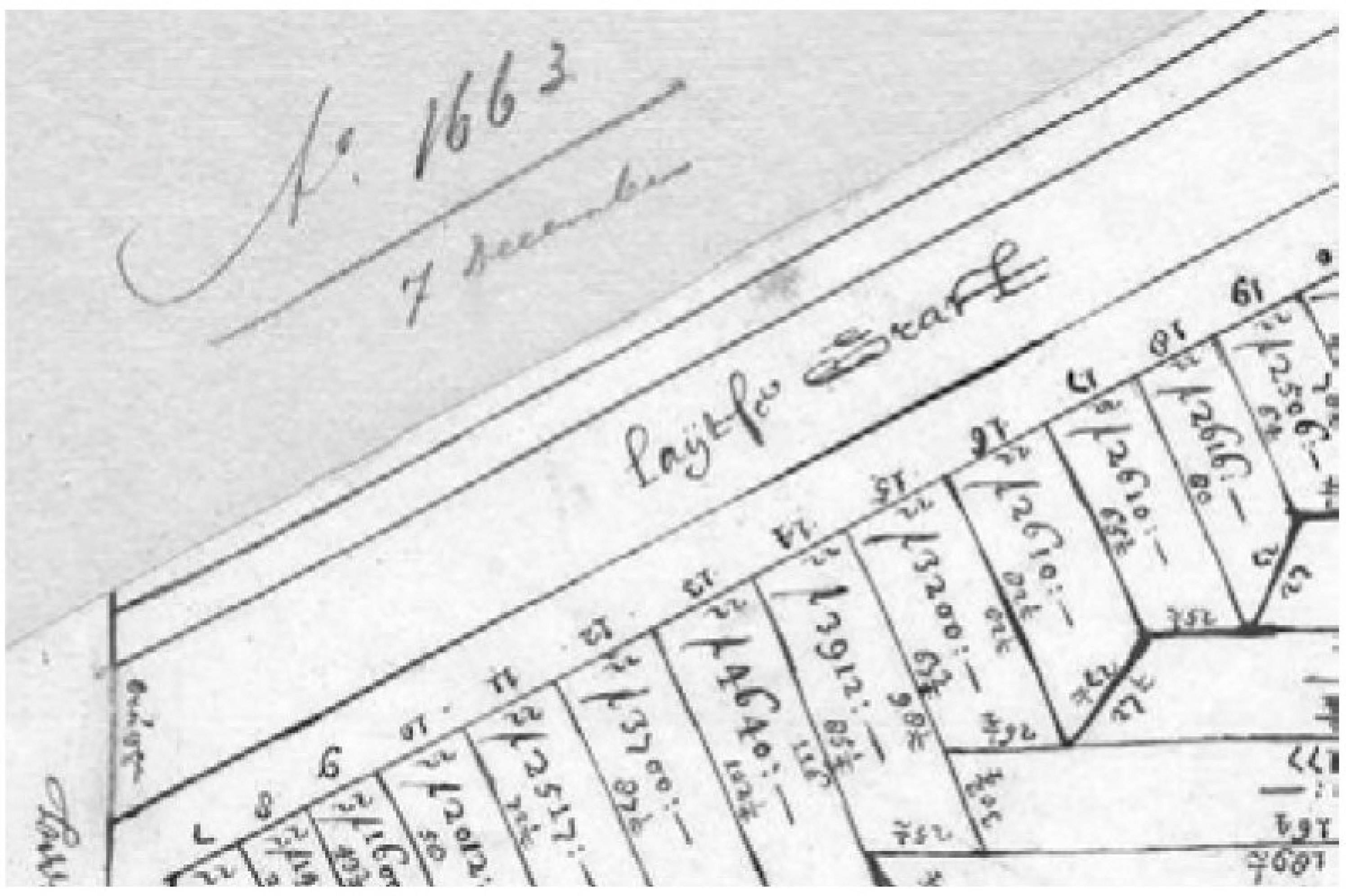

Fragment gronduitgiftekaart Leidsestraat Amsterdam 1663 (www.beeldbank.amsterdam.nl)

Poststuk over Struve Letland 2011

gedigitaliseerde gronduitgiftekaarten van de Amsterdamse stadsuitleg uit de 17e eeuw. In nummer 2012-3 verscheen van Wim Meens 'De geodetische boog van Struve in de filatelie' en van Ferjan Ormeling 'Het gebruik en de effectiviteit van symbolen op oude kaarten'.

Jubileumboek 'Het Nederlands Steendrukmuseum'
Bij [Z]OO producties in Eindhoven verscheen van A.J. Vervoorn en Peter-Louis Vrijdag bij het museumjubileum in oktober 2011 een gebonden boek van 160 pagina's, 32 x 24 cm, ISBN 9789074009836, verkoopprijs € 29,50 en te koop in de museum- en webwinkel, bij bol.com, etc.
(www.steendrukmuseum.nl)

NB. Zoals in nr 2009-4 is aangehaald publiceerde Adri den Boer in Geo-Info 2009-12 over 'Ook topografische litho's in Steendrukmuseum'.

Boekomslag jubilerend museum (www.steendrukmuseum.nl)

Erfstuk van landmeter te zien
Te zien tot en met 9 september 2012 is in de tentoonstelling Familie in Het Schielandshuis in Rotterdam een schotel met midden onder het rococo wapenschild (1750-1770) van Andries of Andrew Munro: adelaarskop naar links op gouden fond. Hij was leerling aan en later directeur van het Mathematisch College van het Gereformeerd Burgerweeshuis in Rotterdam. Hij behaalde in 1792 zijn admissie als landmeter, was van 1793-1802 fabriek en landmeter van Schieland en van 1802-1827 stadsbouwmeester van Rotterdam.
(Adri den Boer)

Schotel met wapen van landmeter Munro (www.museumrotterdam.nl)

Pilot Kadasterloket in de Groninger Archieven
'Op verzoek van het Kadaster en het Nationaal Archief voeren de Groninger Archieven en

het Kadaster in de periode oktober-december een pilot uit rond betere samenwerking wat betreft de dienstverlening en het beantwoorden van vragen van particulieren. Hiertoe is een serviceloket voor het Kadaster binnen het gebouw van de Groninger Archieven ingericht. We hopen, dat deze pilot leidt tot een meerwaarde die bestaat uit een koppeling vanhet historisch onderzoek. Samenwerking en kennisdeling kunnen de dienstverlening verbeteren. Wat betekent dit voor u als archiefbezoeker en gebruiker van de historische kadasterinformatie? Mensen met een incidentele vraag kunnen direct door de medewerker van het Kadaster geholpen worden tijdens hun studiezaalbezoek van dinsdag tot en met vrijdag van 9.00 tot 17.00 uur. Mensen met langduriger onderzoek dienen (voorlopig) nog de gebruikelijke verklaring voor raadpleging aan te vragen bij Albert Beuse, hoofd studiezaal. De pilot begon op 3 oktober en duurt tot 31 december. Daarna gaan het bestuur van de Groninger Archieven en de raad van bestuur van het Kadaster beslissen of we hiermee doorgaan. Deze pilot is onderdeel van een landelijk project; alle ervaringen worden geïnventariseerd, zodat we tot oplossingen kunnen komen. U kunt met vragen of opmerkingen terecht bij Albert Beuse, hoofd studiezaal: a.beuse@groningerarchieven.nl'
(www.groningerarchieven.nl, 26 oktober 2011)

Bezwaarschiften hulpkaarten ongegrond verklaard
Bij brief van 3 januari 2012 heeft de Raad van Bestuur (RvB) van het Kadaster de bezwaarschriften tegen het na digitalisering vernietigen van originele hulpkaarten (haar besluit van 11 maart 2011) ongegrond verklaard. Tot zes weken na die datum konden bezwaarden in beroep gaan bij de Rechtbanken in hun arrondissementen. De ongegrondverklaring bevat onder veel meer de zinsnede: *'De openbaarheid neemt in praktische zin toe door een betere ontsluiting, de mogelijkheid tot locatie-onafhankelijke raadpleging, raadplegen de klok rond en de mogelijkheid tot het tegelijk raadplegen door meer personen.'* Tot bij het ter perse gaan van dit blad was dit nog onjuist: historische onderzoekers kunnen er nog steeds alleen en op afspraak voor terecht bij het Kadaster in Arnhem. Bij de weerlegging van één bezwaar komt ook een vakblad ter sprake: *'Gelet op vorenstaande behoeft hetgeen u verder nog hebt opgemerkt in uw bezwaarschrift en tijdens de hoorzitting geen inhoudelijk behandeling meer. Ik laat dan ook uw kanttekeningen bij de reactie van de heer Haubourdin, medewerker van het Nationaal Archief, in Geo-info 2010-4 op een artikel van de heer Van der Schans in Geo-info 2009-5 rusten. Ook omdat de heer Haubourdin niet de standpunten van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap vertolkte.'*
In de kop van het artikel was de functie van René Haubourdin bij het Nationaal Archief vermeld. Het artikel verscheen ook in het Archievenblad van de KVAN.
(Adri den Boer)

Originele veldwerken kunnen weg?
'Het veldwerk is de belangrijkste kaart voor het uitzetten van de kadastrale grenzen. De veldwerken zijn gescand en het is de bedoeling dat deze kaarten over vijf jaar vernietigd worden. Dit besluit door het Kadaster, in samenspraak met het Rijksarchief, werd geplaatst in de Staatscourant 4875 van 22 maart 2011. Tot zes weken daarna kon bezwaar worden gemaakt. Tegen de vernietiging van de veldwerken is geen bezwaar binnengekomen.'
(www.kwartiervannijmegen.nl, 24 december 2011)

HCC!genealogie: bijeenkomst over Kadaster
Op 25 februari hield HCC!genealogie haar Algemene Landelijke Bijeenkomst in Amersfoort. Op het programma stonden twee lezingen. 's-Middags gaf volgens plan Gijs Sterks een lezing over het ontstaan en de inhoud van het eerste Kadaster in 1832. Hij zou de achtergrond en omvang van het toenmalige project uit de doeken doen. Ook kwamen zaken aan de orde als de kadastrale overzichtskaarten en minuutplannen, sporen in het landschap en de OAT's (Oorspronkelijke Aanwijzende Tafel der grondeigenaren). Informatie uit het kadaster biedt aantrekkelijke meerinformatie over de bezittingen van een familie en geeft een leuke en soms verrassende aanvulling op de familiegeschiedenis.
(Leonard van Kessel, secretaris HCC!genealogie)

DHC in Historisch Nieuwsblad
Ondergetekende plaatste vanwege een discussie over fotografeervliegtuigen in nummer 2012-1 van het Historisch Nieuwsblad een ingezonden stukje met de 'PH-OTO' van de Fokker VII, zoals eerder gepubliceerd in DHC 2008-2, p. 74.
(Adri den Boer)

Nieuw boek van Hans Fröhlich (www.bdvi-nrw.de)

'Preußens letzte Kette'
Prof.Dr-Ing. Hans Fröhlich gaf al in 1987 een reisdagboek uit van de triangulerende Hauptmann Hans Bendemann (1852-1914). Uit privébezit van een nakomeling, ontdekt in 2010, kwam er echter nog veel meer boven tafel. (" Vom Münsterland über das Rheinland entlang der niederländisch-belgischen Grenze, quer durch die Eifel und durch Nordhessen bis nach Thüringen.") Het nieuwe boek van € 12,85 telt 100 A4-bladzijden met 123 illustraties, waaronder veel foto's uit de tijd van Bendemann. De uitgave is besproken door Manfred Spata im VDVmagazin 3/11 S. 224. – 13.06.2011.
Besteladres: Selbstverlag Fröhlich, mail geo-goon@t-online.de.
(www.vermessungsgeschichte.de, mededeling 394)

Eratosthenes-Preis 2011
De Eratosthenes-Preis 2011 (ook € 2500) kreeg Dr. phil. dipl. Ing. Martin Rickenbacher uit Basel (CH) voor zijn proefschrift „Napoleons Karten der Schweiz – Landesvermessung als Machtfaktor zwischen 1798 und 1815 ".
(www.vermessungsgeschichte.de, mededeling 416)

Varia: gezeten landmeter uit 19^e eeuw

Het Noord-Hollands Archief heeft van de gemeente Velsen een foto in bruikleen van landmeter Elbert de Waart (1801-1874). Opvallend zijn zijn lege handen. Op een vergelijkbare foto uit dezelfde tijd van de Noord-Hollandse ingenieur-verificateur Cornelius Groll (1781-1869) bijvoorbeeld was dat wel anders. 'Naar verluidt zou hij niet anders dan met een passer afgebeeld willen worden', aldus een onderschrift bij die afbeelding in Caert-Thresoor 1997-2.
Elbert de Waart komt in het register in het Kadastermuseum voor als geboren te Marken op 6 febr. 1801; werd tekenaar in 1840; landmeter in 1841; landmeter 2e klasse in 1847 en landmeter 1e klasse in 1855. Bij Koninklijk Besluit van 11 april 1873, no. 9, werd hem ontslag verleend per 1 mei 1873, dus op 72-jarige leeftijd! Het P.W. (Periodiek Woordenboek) van 1844 noemt hem als landmeter bij het Kadaster te Haarlem.

Zacharias Klaasse

Landmeter Elbert de Waart (coll. Velsen in Noord-Hollands Archief, anonieme fotograaf)

Landmeter Bestebroer en de Grote Kerk van Tholen

Adri den Boer

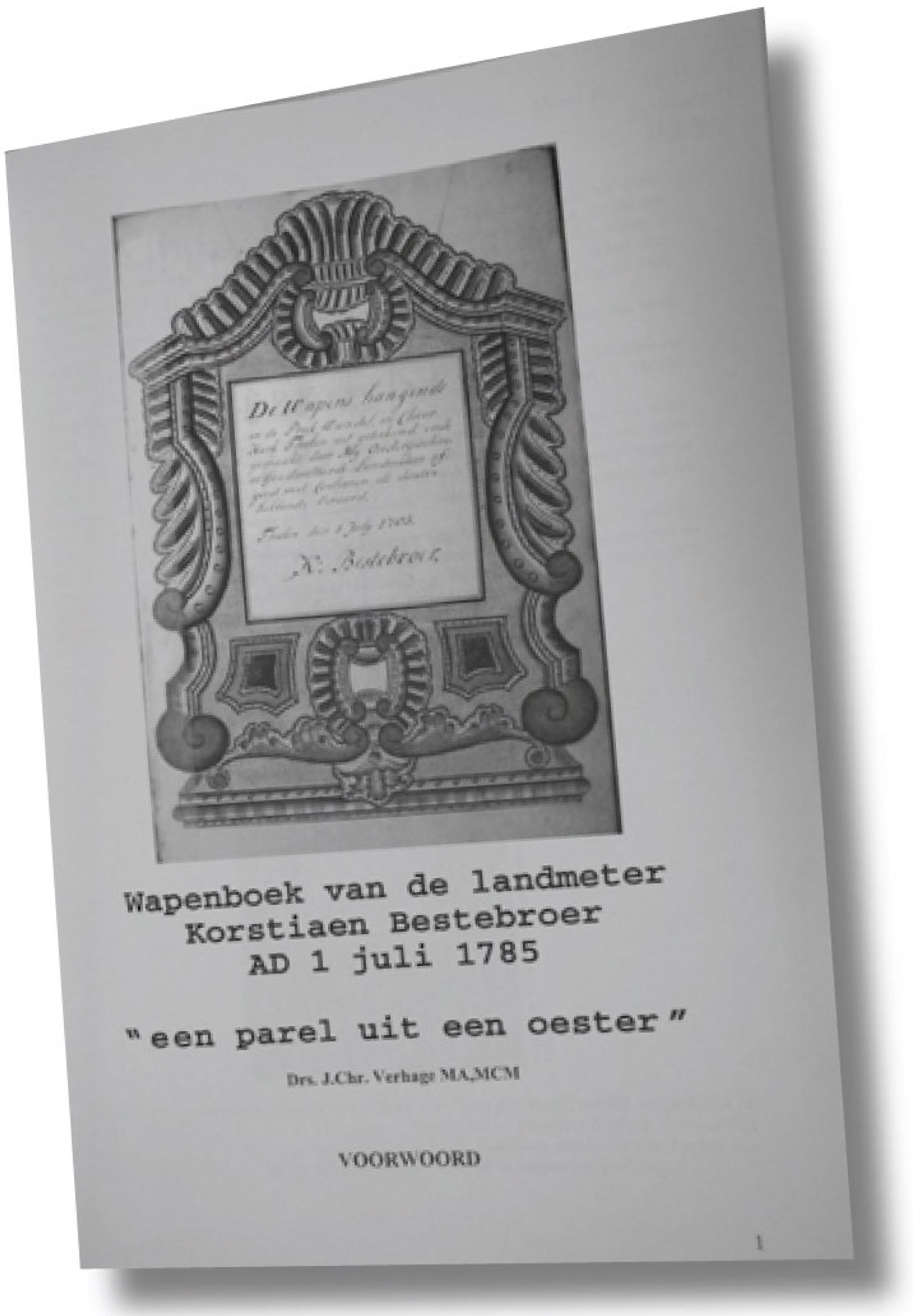

Titelpagina van het handschriftboek van Bestebroer uit 1785 op titelpagina van 2005

In het depot van het gemeentearchief van Tholen bevinden zich een kaartboek met grafzerken (1772) en een boek met tekeningen van de rouwborden (1785) uit de Grote of OLV-kerk van Tholen. Het is te danken aan de Bataafsche Revolutie dat dit werk van landmeter Bestebroer niet alleen mooi was, maar ook onmisbaar werd. Op 23 april 1798 werden alle rouwborden uit de kerk verwijderd en rond die tijd gingen ook de (meeste) wapens op de grafstenen er aan.

Unieke boeken uit 1785 èn 2005

Drs J. Chr Verhage MA, MCM uit Velserboek kwam genoemde werken bij zijn genealogische naspeuringen tegen. Hij maakte een boekje over de rouwborden en de familie Van Grijpskercke in zeer beperkte oplaag (108 p. A4: '1 edition published in 2005 in Nederlands and held by 2 libraries worldwide'): Wapenboek van de rouwborden zoals deze gehangen hebben in de Grote of Onze Lieve Vrouwe kerk te Tholen. Over de auteur van beide oude werken, landmeter Korstiaen Bestebroer, vermeldt het nieuwe boek verder niets. Zelf zette hij al wel op de titelpagina van 1785: '*…uit geteekend, ende gemaakt door Mij Ondergeschreven Geadmitteerde Landmeter'.* Hij is een van de vier Bestebroers in 'Muller en Zandvliet' en werd op 7 april 1747 inderdaad geadmitteerd door het Hof van Holland, Zeeland en Westfriesland. Zijn woonplaats was toen ook Tholen. Hij trouwde zelf in de genoemde kerk op 14 april 1779 met Margaritha Veldhuijsen. De webstek *zeeuwsarchief.nl* geeft bij zoeken op de naam Bestebroer onder 'afbeeldingen' 42 kaarten en 76 tekeningen van hem, alle uit de omgeving van Tholen. Verder bleef van hem

Wapen van Maria Steengracht daaruit als voorbeeld

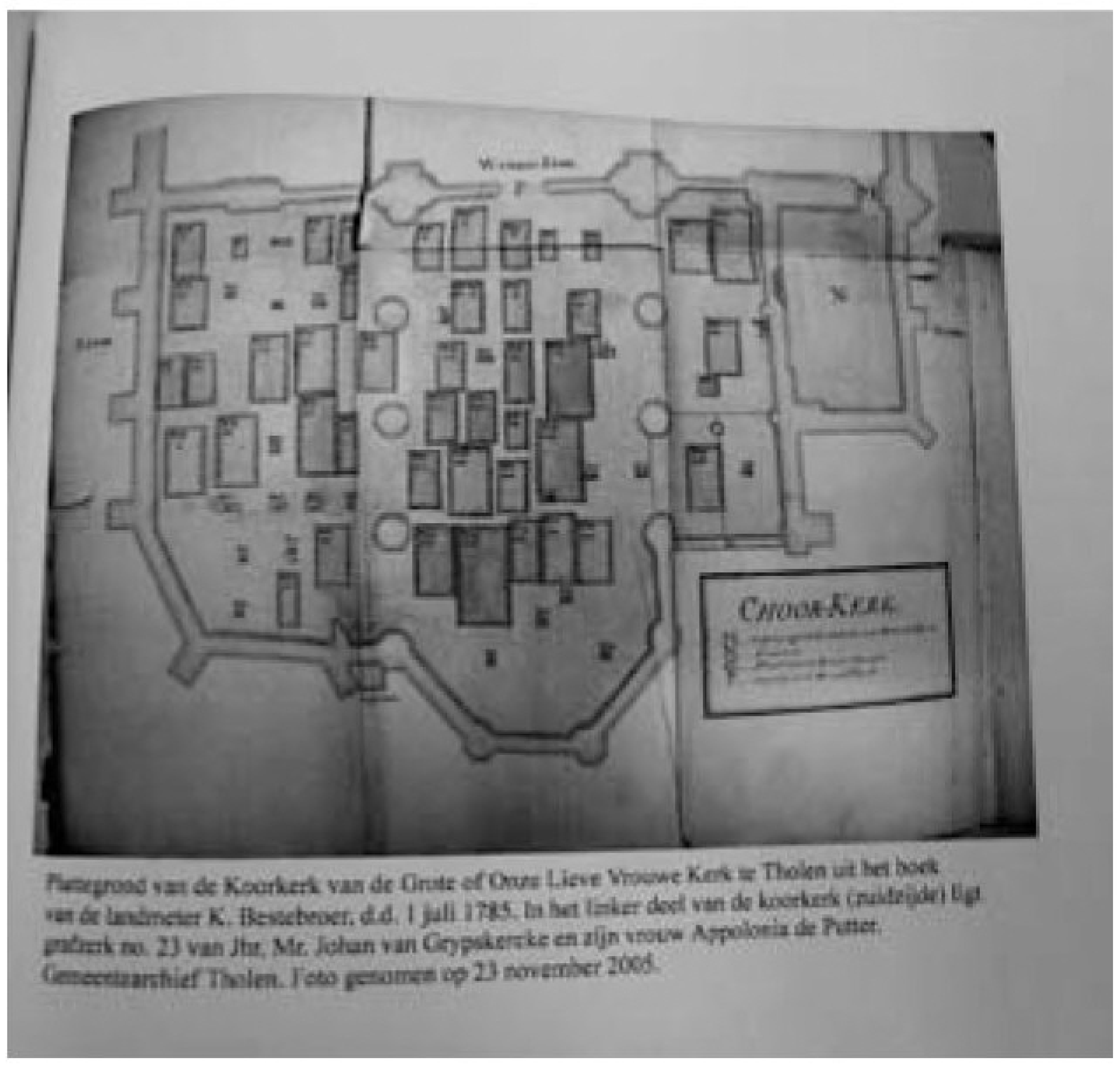

Plattegrond van de Koorkerk van de OLV-kerk van Tholen uit het boek van 1785

Titelpagina van het manuscript 'Kaarte Boek' van Bestebroer van 1772

in het archief van de Ambachtsheerlijkheid van Oud en Nieuwe Vossemeer en Vrijberghe bewaard een kaart van de polders van Oud Vossemeer uit 1761. Het Noord-Hollands Archief bezit nog de *'Kaarte figuratyf van een hof leggende binnen de stad Tholen agter aan het huys van de heer Burgemeester G. ten Hage, aankomende gemelde heer. Tekenaar: K. Bestebroer (landmeter)'.* Antiquarisch is of was pas nog van hem te koop: *'Fine watercolour map of the waterways around parts of the isles Walcheren and of Zuid-Beveland, with the cities of Middelburg, Veere, Vlissingen, Goes etc. indicated, copied by surveyor K. Bestebroer from Tholen, (Zeeland) dated 1784, after the map by Licon Rutg., dated 1568.'*

Ook Amsterdamse land- en kerkmeter
Op de webstek www.beeldbank.amsterdam.nl van het Stadsarchief prijkt een zitplaatsenplattegrond uit 1701 van de Amstelkerk. Deze tekening in pen en penseel op perkament is van landmeter Maurits Walraven, geadmitteerd door het Hof van Holland, Zeeland en Westfriesland in 1690.

(NB Dank aan Ad Pieters, die het boek uit 2005 op mijn verzoek in Middelburg raadpleegde en fotografeerde.)

Varia: landmeter van Lego

Was in nummer 2011-4 een landmeter van Playmobil afgebeeld, al sinds 2009 prijkt deze Lego-foto op internet. (www.pixie-cz.deviantart.com)

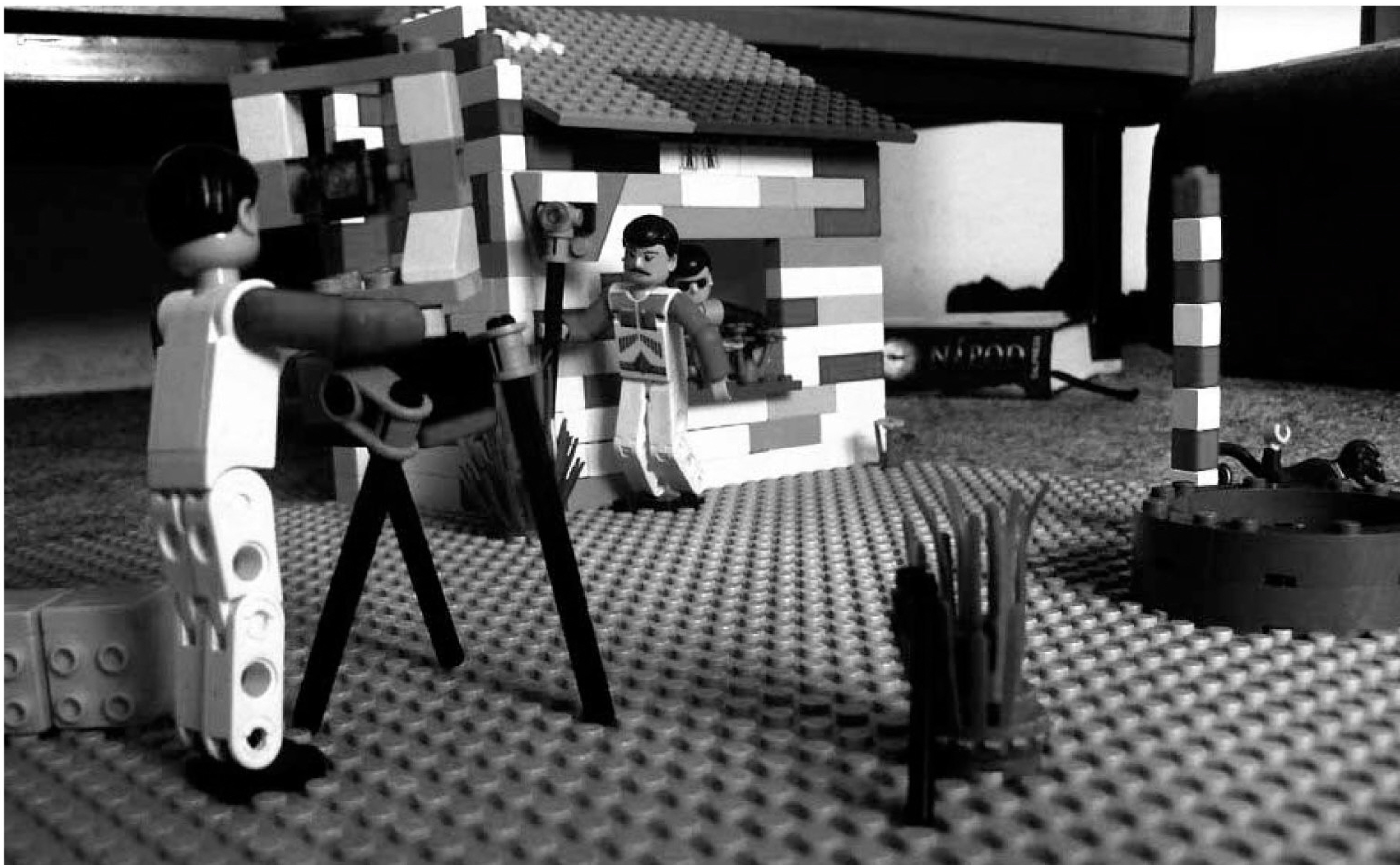

Varia: ‘Neugrad‘ van foute minister

De Nederlandse vaktijdschriftendatabank van DHC geeft met het woord ‘Neugrad’ slechts twee treffers en die zijn nog van na de oorlog ook.[1] Dat lijkt selectief en de twee bijdragen zijn nog van heel algemene aard ook. Zelfs een Rotterdamse publiekskrant groef dieper. ‘*De Duitsche rijksminister van binnenlandsche zaken Frick heeft reeds in 1937 bepaald, dat de landmeters en waterpassers in den vervolge hun rechte hoeken niet in 90, maar in 100 graden moeten verdeelen. Het ministerie van onderwijs wilde ook reeds de graadmeting decimaal laten geschieden. Doch de landmeters en waterpassers en niet het minst de leeraars bij het middelbaar onderwijs, willen van de nieuwigheid niet weten: ze houden vast aan hun oude graadopvattingen en spotten met den ‘Neugrad” van Frick en Rust.*‘ Dat gaf het Rotterdamsch Nieuwsblad op 7 juni 1939 zo door, en andere kranten deden vast net zoiets (al dan niet met die waterpassers erbij). Wilhelm Frick (Alsenz 1877-Nürnberg 1946) en Bernhard Rust (Hannover 1883-Berne 1945) waren van 1933-1943 resp. 1934-1945 SDAP-ministers van binnenlandse zaken en onderwijs in kabinetten Hitler. De genoemde krant van 1939 meldde dat was verordineerd dat vóór 1 april 1945 alle hoekmeetinstrumenten moesten zijn gewijzigd. Uitgelegd werd dat de onderverdeling ook in 100 minuten en seconden ging. Wiskundeleraren noemden het plan *‘ondoordacht en een concessie aan de schijnwetenschap’*. Binnenlandse zaken meende dat wanneer Duitsland met de ’nieuwe graad’ ging meten, de andere landen wel langzaam zouden volgen. Het slot van het artikel: *‘Over den tegenstand verbaast men zich in regeeringskringen niet! Tegen iedere nieuwigheid op het gebied van maten en gewichten heeft het publiek zich verzet. De Duitsche overheid haalt over deze ‘onschuldige oppositie’ de schouders op en gelooft, dat in 1950 niemand meer de oude graden zal terugverlangen.‘*
Minister Frick maakte tijdens de bezetting bezichtigingstochten door Nederland en bezocht zo Delft en Rotterdam al in 1940.

Dr Wilhelm Frick (forum.axishistory.com)

‘De geheele pers wenscht minister Frick geluk met zijn 65sten verjaardag. Alle kranten prijzen zijn onvermoeide werkkracht en nationaal-socialistische overtuiging’, zo publiceerde de Nederlandse pers desgevraagd rond 12 maart 1942.

Rust pleegde op 8 mei 1945 zelfmoord. Frick werd in Neurenberg veroordeeld voor andere zaken dan de ‘Neugrad‘ en op 16 oktober 1946 in de gymzaal van zijn gevangenis opgehangen. Sinds 1978 is in Duitsland de ‘Neugrad‘ niet meer toegestaan en vervangen door de Gon.

Adri den Boer

1 P.S.T., Van Gon en Decimilligrad, in: Geodesia 1960, p. 201; Henk Holsbrink, Degrees, grads, mils en streken, in: DHC 2010-1, p. 24 e.v.

Varia: uit Bakkeveen en Haule…

De website www.bakkeveen.nl laat onder ‘Historie’ bijgaande foto-ansichtkaart met waterpassende landmeter van eigenaar W. Bouma zien.
De kaart is uit Bakkeveen, uit 1917 en werd geadresseerd aan ‘vd Wal Bakkeveen’ afz. de fam. Vierkant en personeel, Bakkeveen.

Dat de familienaam Landmeter bij grafstenen en op middenstandszaken verwarrend tellen kan opleveren is in dit tijdschrift al meer aan de orde geweest. Bijgaande mooie foto van een ‘landmetersbus’ staat op http://buzzybeeforum.nl en op http://www2.tresoar.nl/kentekens; het plaatje is uit de collectie van Jan Harmsen uit Drachten. De eigenaar van deze Ford V8 van 1947 was Harke Landmeter uit Haule. Het Friese nummerbewijs B-16385 kreeg Harke Landmeter, Haule, gemeente Ooststellingwerf, al op 17-6-1931. Een duplicaat werd verstrekt op 21 november 1947.

Adri den Boer

Reactie

BLW Almelo
In het nummer 2011-4 gaf Zacharias Klaasse belangwekkende informatie over de historie van de Bureau’s voor Buitengewoon Landmeetkundig Werk (BLW). Deze informatie riep bij mij herinneringen op.
Na het voltooien van de CTO-opleiding werd ik per 1 januari 1949 als tekenaar o.a. geplaatst bij het Bureau BLW aan de Poulinkstraat in Almelo. De werkzaamheden bestonden uit het afwerken van de hermeten nieuwe bijbladen van stedelijke gebieden van Twente. De kantoorbezetting van maart 1949 is op de hierbij afgedrukte foto afgebeeld. Van links naar rechts: Jan Reinders (tekenaar), Y. Feenstra, toegevoegd landmeter (later Hoofd Landmeetkundige Dienst van het Kadaster te Almelo), C.D. Wolters, landmeter en Hoofd van het Bureau (later Ingenieur-Verificateur van het Kadaster te Arnhem), Hendrik Pasman, Chef de Bureau, Toon Dijkhuis, tekenaar (later werkzaam bij de provincie Noord-Brabant). Zittend geheel links Henk Holsbrink en rechts daarvan Alie Nijhof, secretaresse.
Op de foto ontbreken de landmeetkundige ambtenaren die belast waren met veldwerkzaamheden als het uitvoeren van hermetingen, metingen ten behoeve van het vervaardigen van de basiskaarten van de werkplans II van toekomstige ruilverkavelingen, alsmede de afwerking van het landbouwherstel rond het vliegveld Twente. Genoemde landmeetkundige ambtenaren-veld waren alle gerekruteerd uit het bestaande corps tekenaars van het Kadaster. Dit in tegenstelling tot de oorlogsperiode die Zacharias Klaasse beschreef. Bij het bureau BLW Almelo werkten tijdens de bezettingstijd onder andere als landmeetkundigen de bouwkundige MTS-er Piet Ashouwer (later Hoofd Landmeetkundige Dienst gemeente Apeldoorn), de afgestudeerde aan de Tropische Hogere Landbouwschool Ben Franke (later Hoofd Cultuurtechnische Dienst van het Bureau van Uitvoering van de Herverkaveling Schouwen-Duiveland), de

MTS-er electrotechniek Wim Oosterkamp (later medewerker Marinewerf te Den Helder), de MTS-er bouwkunde Evers (later Hoofd van de Landmeetkundige Dienst van de gemeente Almelo). Zo maar wat namen van afgestudeerden die mede dankzij hun banen bij de BLW niet in Duitsland behoefden te worden tewerkgesteld en na de bevrijding met succes een nieuwe werkkring konden vinden. De bezetter, die geïnteresseerd was in hogere opbrengsten voor de voedselvoorziening, had belangstelling voor de voorbereiding en uitvoering van ruilverkavelingen. De benodigde basiskaarten voor het vervaardigen van de werkplans II konden, gelet op de ontwikkeling van fotogrammetrie en de oorlogsomstandigheden, alleen maar door middel van terrestrische metingen worden vervaardigd. Zo waren de werkplans II van de rond 1950 in uitvoering genomen ruilverkaveling "Rossumerveld en Lemseleres c.a." voordien geheel door middel van terrestrische metingen gekarteerd. Nieuwe kavelgrenzen en begrenzingen van nieuwe wegen en waterlopen werden nadien opgemeten en op deze kaarten gekarteerd. Maar vele niet gewijzigde grenzen als boswallen, bosbegrenzingen, bestaande slootjes en gebouwen zijn op de kavelkaarten van het Plan van Toedeling en de nieuwe kadastrale plans ontleend aan de metingen van destijds van de landmeetkundigen van het bureau BLW te Almelo.

Herverkaveling

Klaasse schreef verder: "Ook werden vele BLW-ers op Walcheren geplaatst om daar de Herverkaveling te bespoedigen." Het was mij echter bekend dat ook medewerkers van de bureau's BLW van Den Bosch en Eindhoven na de ramp van 1953 gedetacheerd zijn geweest in de Herverkavelingsgebieden van Zeeland. Halfjaarlijks ontmoet ik oud-collega Huberts (thans woonachtig in Zwolle) en haal met hem herinneringen op over zijn tijd op Schouwen-Duiveland. Hij had destijds standplaats Den Bosch en was op Schouwen-Duiveland in de periode van de voorbereiding van de fotovlucht belast met het leggen van vliegschijven en het ondergronds verzekeren van die punten met 'bierflessen'. Die fotovlucht vond plaats in het voorjaar van 1955. De op basis daarvan vervaardigde werkplans II waren na meting en kartering van de begrenzingen van nieuwe wegen en waterlopen omstreeks 1956 gereed, zodat pas daarna kon worden begonnen met het opstellen van het definitieve Plan van Toedeling. Op Schouwen-Duiveland zijn medewerkers van genoemde BLW-kantoren eveneens werkzaam geweest in de buiten de Herverkaveling gelegen dorpen met de uitvoering van hermetingen, alsmede met de meting van nieuwbouw als gevolg van het uitgevoerde herstelprogramma.

Henk Holsbrink

De bezetting van het bureau BLW te Almelo in maart 1949 (collectie auteur)

Voor u gelezen

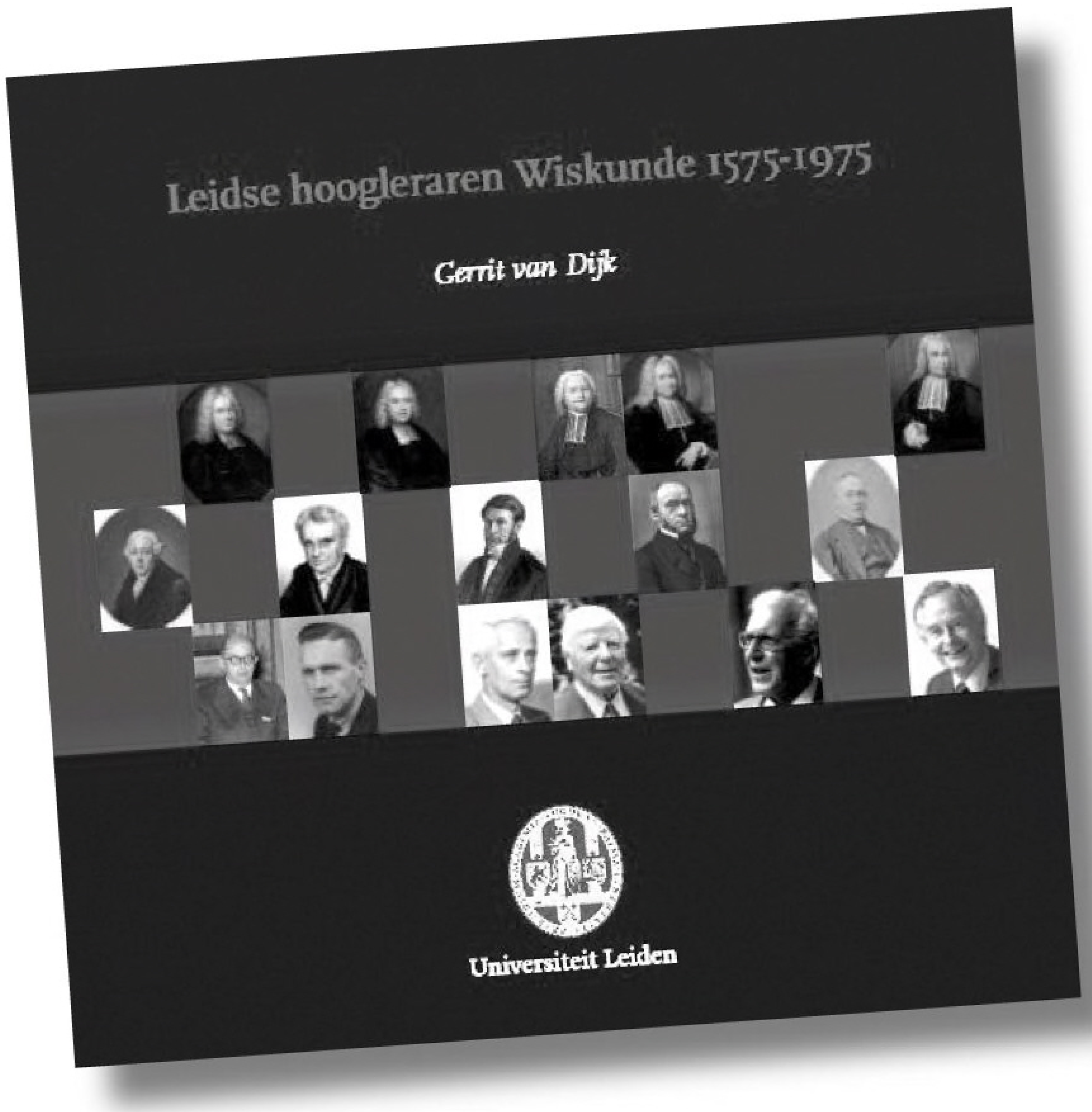

Gerrit van Dijk, Leidse hoogleraren Wiskunde 1575-1975, Universiteit Leiden 2011,72 blz., ISBN 978 90 817201 1 3, verkrijgbaar in Museum Boerhaave

DHC-donateur prof.dr. Gerrit van Dijk, met emeritaat sinds 2004, vroeg zich al geruime tijd af wie zijn voorgangers waren geweest als hoogleraar Wiskunde aan de Leidse universiteit. Dat leidde tot dit mooie boekje, uitgegeven door Mathematisch Instituut van deze universiteit (DHC-bedrijfsdonateur) en in dat instituut tot een portrettengalerij. Het boekje doet daar dus tevens dienst als achtergrondinformatie. Er staat een volledige pdf van het werk op www.math.leidenuniv.nl/docs/. Aanbevolen!
Wel 42 hoogleraren en lectoren staan beschreven, zoveel mogelijk ook afgebeeld en vaak met ook een oordeel over hun prestaties. Al bij Rudolph Snellius staat een foto van de plek aan de Douzastraat waar hij met ook zoon Willebrord woonde èn van de daar door het LG Snellius geplaatste plaquette (zie DHC 2006-1). De laatstgenoemde komt ook zelf uitgebreid aan de orde, inclusief dat hij zo vaak is vernoemd in schepen, straten en scholen. ‘In 1940 werd door geodesiestudenten in Delft een Landmeetkundig Gezelschap naar Snellius vernoemd. Eind 2005 werd dit opgeheven. Er is nog een Oud-ledenvereniging L.G. Snellius (www.oudleden.snellius.tudelft.nl.)’, zo staat er volledig. Het befaamde grote kwadrant, nu in museum Boerhaave, komt ook aan bod en afgebeeld is de replica daarvan bij het Mathematisch Instituut (zie DHC 2006-1). Zelfs komt aan de orde bij de latere Christiaan Melder: ‘Bekend is dat hij een kijkertje aanbracht op het grote kwadrant van Snellius. Golius werkte nog met het vizier alleen.’ Bij de bronnen over Willebrord Snellius staan niet alleen de publicaties van Haasbroek en De Wreede, maar ook de webstek geodesie.woelmuis.nl van Aat Visser! Gememoreerd wordt uiteraard de ingenieursschool, waar ‘militaire ingenieurs en landmeters’ werden opgeleid. Op 16 januari 1610 meldden de notulen van de Curatoren dat prins Maurits het ‘goedgevonden had dat in de Universiteyt alhyer zoude worden gedoceert in goeder duytscher tale de telconste ende landmeten…’. Deze school kende geen professoren, maar lectoren vanwege dat doceren in het Nederlands. Van Ludolf van Ceulen wordt niet alleen zijn grafsteen met het getal pi in 35 decimalen genoemd (en de replica daarvan afgebeeld, zie ook DHC 2000-3), maar eveneens zijn boek ‘Tafelen voor de landmeesters’ en daar bedoelden ze toen nog geen eten mee. De presentie van de Van Schooten’s moet allicht hier ook worden gememoreerd. Dat een oordeel over de heren niet wordt geschuwd blijkt bijvoorbeeld bij waterstaatsadviseur Johannes Lulofs (1711-1768), ook een van de eerste leden van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen. ‘Hij was geen groot licht. Otterspeer omschrijft hem als een uiterst beperkte geest, een zelfingenomen provinciaal en een dwangmatige roddelaar’, aldus Van Dijk (en W. Otterspeer is met ‘Groepsportret met dame’ de geschiedschrijver van de universiteit). Een Amsterdamse wiskunde-hoogleraar kwam, zij het onder Leienaar Speijert van der Eijk, toch in het boekje: de J.H. van Swinden van het metrieke stelsel. De Jood Jacob van Gelder had in 1795 financiële problemen: ‘Daar kwam verandering in toen hij, op aanbeveling van Van Swinden, door luitenant-kolonel der genie C.R.T. Kraijenhoff in dienst werd genomen bij het in kaart brengen van de

Bataafse Republiek.’ Ook hij werd ten slotte in Leiden hoogleraar in de Wiskunde (en kwam in dit tijdschrift al herhaaldelijk aan de orde). Deze bespreking is kritiekloos: het is een prachtboekje, zie de webstek, al zie je daarop niet dat het nog een hard kaft heeft ook! Dat fenomeen van een nieuwe portrettengalerij in het Snellius Gebouw in het Bioscience park in Leiden vind ik ook prachtig. Nog werkend bij de Meetkundige Dienst van de Rijkswaterstaat haalde daar een directiesecretaris met nota bene de naam Denkers tot mijn ergernis al de voorgangers van de muur toen er weer een nieuw hoofd van dienst kwam….

Adri den Boer

Herman Posthumus, Op zoek naar grenspalen, Assen 2010, 132 blz., ISBN: 978 90 232 4745 6, € 17,50

Tussen landmeters en grenspalen is, en was, er altijd een bijzondere relatie. Immers zonder landmeters kunnen grenspalen niet op de goede plek worden geplaatst en zonder grenspalen is er voor landmeters geen broodwinning. Maar voor anderen zijn ook grenspalen “die sensatie van vroeger”. Dit, aldus een titel van het artikel: “Op de fiets langs grenspalen”, uit de bijlage ‘Reizen’ van de Twentse Courant Tubantia van 26 november 2011. In dit artikel wordt de inhoud van het boekje “Op zoek naar grenspalen” beschreven van de auteur Herman Posthumus. De ondertitel geeft wel de doelstelling aan: Het maken van “wandelingen langs de grens van paal tot paal”. Maar ook fietsen is mogelijk, aldus genoemde titel “Op de fiets langs grenspalen”. Daarmede wordt aangegeven dat het ook een beschrijving van een wandel- en fietsroute is en wel langs grenspalen in het grensgebied van Drenthe, Groningen en Niedersaksen. Om wat meer precies te zijn, onder andere, rond het natuurgebied van het Bargerveen en het Weiteveen of wat ruimer geformuleerd, het grensgebied tussen de dorpen Ter Apel en Nieuw-Schoonebeek. Uiteraard is ook wel een paal van de landsgrens genoemd, welke door de auteur vermeldt werd als grenspaal 160-V, ergens wat zuidelijk van Zwartemeer, de naam van het dorp waarmede het artikel besluit. Landmeters zullen bij de plaatsing van de Rijksgrensstenen zeker betrokken zijn geweest.

Henk Holsbrink

Caert-Thresoor 2011-4

Uitgave 2011-4 van het tijdschrift Caert-Thresoor bevat onder meer de volgende bijdragen;

* Verloren gewaande kaart van de Nederlandse duinen uit 1828 weer teruggevonden, door Frans Beekman en Ron Guleij;
* Schatkaart of kaartschat? Queeste naar de oudste kaart van de Nederlanden, door Marco van Egmond en Elger Heere.

Verder wordt de rubriek Kaartcollecties in Nederland voortgezet met die van Het Scheepvaartmuseum in Amsterdam. Algemene informatie: www.caert.thresoor.nl.

Column: meer oorlogsverhalen svp

Te Doorn werd de eerste Technische School van den Nederlandsche Arbeidsdienst geopend. De eerste les in het landmeten. Foto Stapf.

Met als uitzondering twee bijdragen van Zacharias Klaasse in het laatste nummer zijn oorlogsverhalen in dit tijdschrift schaars. Voor een deel heeft het misschien nog te maken met zelfscensuur of - iets minder – met terughoudend willen omgaan met fout of grijs gedrag. Ooit plaatste ik als redacteur van het MD-blad van de Contactcommissie van die Rijkswaterstaatsdienst graag een reeks ‘MD in bezettingstijd’ van W. Stel op basis van brieven aan zijn ouders. Daarbij in nummer 1981-4 integraal toegevoegde MD-circulaires met de vraag om de Ariërverklaring te tekenen, gevist uit het oud papier, leverden me commentaar op van het hoofd van de administratie, al van voor de oorlog bij de dienst: dat was toen normáál.
Ook bronnen om ‘goede’ verhalen mee te beginnen zijn er nu meer dan toen: neem de portal www.oorlogsbronnen.nl maar. Wie ‘Kanaalweg Delft’ intypt krijgt van www.beeldbankwo2.nl een onverwachte foto te zien: ‘Delft, 19 juni 1940. Heden werd aan den Kanaalweg te Delft het aldaar gelegen Duitsche Heldenkerkhof plechtig overgedragen aan de Duitsche kolonie te Delft. De Duitsche bevelhebber Generaal Fr. Christiansen legt een krans op de graven.’ Zoals Stel ook al meldde werden er in Delft heel wat Duitse parachutisten neergeschoten. Dezelfde bron geeft vier foto’s uit het Geodesiegebouw: ‘Datum: mei 1945. Collectie foto's (negatieven) afkomstig van de 'Filmdienst der Binnenlandsche Strijdkrachten Gewest 13, District Delft'. Betreft in hoofdzaak de periode kort voor, tijdens en direct na de bevrijding. De telefooncentrale van de BS-Delft in het Gebouw voor Geodesie, schuilnaam 'Bureau Kaan', was in 24-uurs gebruik vanaf maart 1945 en had verbinding met enkele BS-adressen in Delft en met BS-centrales in Rotterdam, Den Haag en Dordrecht.’ Dit geeft een beeldaanvulling bij wat Van der Hoek schreef in het Lustrumboek Snellius 1970-1975 over ‘de ruimte die later de koffiekamer werd, waar onder meer Schermerhorn's zoon een bijdrage leverde aan de goede zaak van toen.’ En de naam Bureau Kaan bleef vóór de beeldbank ook verscholen…. De zoekterm ‘Kadaster’ geeft een verrassende foto met een fietser op zolder: ‘Hoe de radio-accu geladen werd. Vervaardiging van "De Vrije Alkmaarder". Op de foto Dhr. J. Tas. Het joodse echtpaar Tas-Callo zat ten tijde van de oorlog, vanaf 1943, ondergedoken op de zolder van het gebouw van het kadaster te Alkmaar.’
Bijgaand ‘grijzige’ plaatje is uit het Nieuwsblad voor het Noorden van 23 oktober 1941. Het kwam vast wel gehoorzaam in meer regionale kranten, maar deze staat al digitaal op www.kranten.kb.nl. Een bijbehorend artikel mankeerde, maar het pr-onderschrift luidde: ‘Te Doorn werd de eerste Technische School van den Nederlandsche Arbeidsdienst geopend. De eerste les in landmeetkunde. Foto Stapf.’ De fotograaf is dus bekend, maar wie weet wie de docent is mag het zeggen. (Van mijn part met als excuus dat het geven van landmeetkundeles toen normaal was!) Op 15 oktober 1940 werd deze dienst met de afkorting NAD en het historiserende motto ‘Ick dien’ opgericht. Toetreden als ‘Arbeidsman’ was in aanvang op vrijwillige basis. Het was een aantrekkelijke regeling ter voorkoming van werkloosheid voor de 55.000 Nederlandse militairen. Deze werden opgeleid tot kader. Per circulaire werden in december 1940 vrijwilligers opgeroepen om zich bij één van de 1024 aanmeldbureaus van de NAD te vervoegen. Weinigen deden dat en op 1 januari 1942 werd voor iedere Nederlander die in dat jaar 18 werd en op het einde van dat jaar nog geen 23 was de ongewapende dienstplicht ingevoerd. Op deze foto zitten dus vrijwilligers in uniform. Doorn was geen NAD-kamp: volgens jaarboekjes uit WOII zat daar in Huize La Forêt wel de NAD-commandant met zijn staf. Een webstek over buitenplaatsen nu: ‘La Forêt werd in de oorlog ingenomen door de Duitsers en fungeerde als gevangenis voor Nederlandse soldaten.’

Adri den Boer

Agenda

T/m 8 september 2013	Mercatortentoonstelling in Rotterdam, zie www.maritiemmuseum.nl
25-28 april 2012	'Mercator revisited', St.-Niklaas (B), zie www.mercatorconference2012.be
23 mei 2012	Donateursexc. Mercatorexposities in (D), zie pagina 5

Bedrijfsdonateurs

Anker Landmeetkunde BV	Pijnacker
Arcadis Nederland BV	Arnhem
Facto Geo Meetdienst	Deventer
Fugro-Inpark BV	Leidschendam
Gemeente Almelo	Almelo
Gemeente Almere	Almere
Gemeente Amsterdam	Amsterdam
Gemeente Apeldoorn	Apeldoorn
Gemeente Hengelo	Hengelo
Gemeente 's-Hertogenbosch	's-Hertogenbosch
Gemeentewerken Rotterdam	Rotterdam
Gemeente Tilburg	Tilburg
Geo-Informatie Nederland	Nijkerk
GeoMETIUS BV	Alphen a/d Rijn
Hogeschool Utrecht	Utrecht
Hoogheemraadschap van Delfland	Delft
Hydrographic Society Benelux	IJmuiden
Ingenieursbureau Oranjewoud BV	Almere
LNR Globalcom BV	Rijswijk
Meetcentrum PP	Gouda
Naamlijst Ingenieurs Landmeetkunde	Hengelo (O)
Provincie Gelderland	Arnhem
Tensing BV	Zaltbommel
Universiteit Leiden – Mathematisch Instituut	Leiden
Universiteit Wageningen - Centrum voor Geo-informatie	Wageningen
Van der Waal & Partners	Naaldwijk
Van Oord NV	Rotterdam

In dit nummer o.a.:
'Duitse eer voor Nederlander Mercator'